

תרביץ

רבעון למדעי היהדות

המערכת
רוני גולדשטיין משה הלברטל שלמה נאה שרית שלום-עיני

מזכיר המערכת
דניאל שפיצר

שנה פו • חוברת ב-ג
טבת – סיון תשע"ט

תוכן העניינים

203	פרשנות המקרא בדברי ר' ישמעאל: בין הלכה לאגדה	אסף וישי רוזן-צבי
233	קושר כתרים לאותיות: מנהג סופרים אלוהי בהקשרו ההיסטורי	יקיר פז
	דמיון ומציאות בחקר ראשית הקבלה: פירוש 'ספר יצירה' המיוחס	אבישי בר-אשר
269	לר' יצחק סגי נהור ותולדותיו בקבלה ובמחקר	
	הסילוק במעמד יום הכיפורים בפייטנות הספרדית: גילוי חדש	אריאל זינדר
385	ומשמעותו	
	שלמה בן-יהושע [מימון] המקובל, 'מעשה לבנת הספיר' –	גדעון פרוידנטל
419	מבוא ומהדורה	
	דירוג הטעמים המפסיקים בקריאת יהודי תימן ושאר העדות:	בוריס קליינר
479	על יחסי ההייררכייה הפרוזודית בקריאה	
525	ספרים שהתקבלו במערכת	
v	תקצירים באנגלית	

הסילוק במעמד יום הכיפורים בפייטנות הספרדית: גילוי חדש ומשמעותו

מאת

אריאל זינדר

המעמד ליום הכיפורים הוא אחת מגולות הכותרת בעשייה הפייטנית של משוררי ספרד. גדולי הפייטנים הספרדים, מיוסף אבן אביתור עד אברהם אבן עזרא, חיברו קומפוזיציות פייטניות גדולות אלה או חלקים מתוכן.¹ המונח מעמד בהקשר זה ציין מכלול מקיף של פיוטים שלווה את כל תפילות היום, ושנכללו בו מאות שירים מסוגים שונים, בהם פיוטי יוצר לשחרית, קדושתאות לתפילות היום, ועוד. המשוררים כתבו את המעמדות כמחזורי תפילה מקיפים לתפילות היום כולו, אך קהילות ישראל פירקו מחזורים אלה על מנת להרכיב מחדש מחזורים שיכללו פיוטים רבים מאת משוררים שונים. לכן נדיר למצוא מחזור תפילה קדום ובו מעמד שלם, כפי שיצא מתחת ידו של הפייטן. משום כך מלאכת השחזור של יצירות חשובות אלה נמשכת כבר שנים, על יסוד עיון הן במחזורים עתיקים והן בכתבי הגניזה, ועוד היד נטויה. במאמר זה אציג פרק נוסף במפעל שחזור רחב היקף זה. לראשונה נדפס בו נוסח מלא ורצוף של סילוקו הגדול של ר' שלמה אבן גבירול לתפילת שחרית של יום הכיפורים. עד כה נודע ונדפס סילוק זה למקוטעין וללא חטיבתו המסיימת, המובילה לאמירת הקדושה ממש. כעת הוא עומד לפנינו במלוא היקפו,

* מאמר זה נכתב במסגרת מחקר שעניינו פיוטי יצחק אבן גיא לאשמורות ולימים נוראים. המחקר נתמך על ידי הקרן הלאומית למדע (מענק 426/16). אני מודה מקרב לב לעוזרי המחקר שלי גב' נועה מינסטר ומר רוני כהן על עבודתם. תודתי נתונה למורתי פרופ' שולמית אליצור, לפרופ' גלילי שחר, לד"ר נעמה בן-שחר ולד"ר עדן הכהן על הערותיהם החשובות. תודה שלוחה לד"ר שרה כהן מהמפעל לחקר השירה והפיוט בגניזה על שם עזרא פליישר על עזרתה הנדיבה; ואיתי תלין משוגתי.

1 לתיאור תמציתי של מבנה מעמדות יום הכיפורים של משוררי ספרד ראו: ע' פליישר, שירת הקודש העברית בימי הביניים, תל אביב תשל"ו, עמ' 377–383. מעמד שלם לכל תפילות יום הכיפורים חיברו יוסף אבן אביתור ומשה אבן עזרא. ממורשתם של שלמה אבן גבירול ויצחק אבן גיא יש בידינו הקדושתאות לשחרית, למוסף ולמנחה. מאברהם אבן עזרא הגיעו לידינו קדושתאות לשחרית, למנחה ולנעילה וכן סדר עבודה. טרם התברר אם הקדושתאות החסרות של שלושת האחרונים נעלמו עם הזמן או כלל לא נכתבו. ממורשתו של יהודה הלוי הגיע לידינו רק הסילוק לשחרית של יום הכיפורים, ונראה שהוא לא כתב מעמד שלם.

עם תיקונים חשובים לנוסח שהיה מוכר עד כה ואף עם החטיבה האחרונה, שכאמור לא ראתה אור מעולם. בזכות גילוי זה עלה בידי להציע תרומה לשחזור סילוק נוסף, חשוב לא פחות, הוא סילוקו של ר' יוסף אבן אביתור לשחרית של יום הכיפורים. כאן עדיין אין בידינו נוסח מלא אלא רק קרעים אחדים שעלו מכתבי יד שבגניזה, אך גם קרעים אלה הם בגדר חידוש, שכן עד כה לא נודע דבר על הסילוק של אבן אביתור לתפילה זו. העמדת שני הגילויים הללו זה לצד זה מבהירה את תפקידו היסודי של אבן אביתור בגיבוש דפוסים ותבניות שמשוררי ספרד המאוחרים חיקו ופעלו לאורם. בדברים להלן אציג קודם כול את סילוקו של אבן גבירול ואחריו את חלקי הסילוק של אבן אביתור. לאחר הצגת הסילוקים אדון בזיקתם זה לזה ובתרומתם להבנת הפואטיקה של הסילוק הספרדי.

א

המרכיבים הגדולים ביותר במעמד ליום הכיפורים היו הקדושתאות לשחרית ולמוסף. קדושתאות אלה, כפי שיצאו מתחת ידיהם של יוסף אבן אביתור, שלמה אבן גבירול ואחרים, נבנו על פי המתכונת העתיקה שנהגה בפיוט מימי הקדומים.² בהתאם למתכונת זו הורכבו קדושתאות יום הכיפורים משלוש חוליות: בחוליה הראשונה נכללו פיוטי מגן, מחיה ומשלש, שמדי פעם לוו בפזמונים. בחוליה השנייה נכללו פיוט מסוג קיקלר ומספר פיוטים נוספים.³ ובחוליה השלישית, שהיא עיקר ענייני כאן, נכללו פיוטי רהיט רבים, שפייטו פסוקי מקרא, מילה אחר מילה, ואחריהם בא הסילוק, החטיבה המסכמת של הקדושתא, המובילה לאמירת הקדושה. אם כן הקדושתאות לשחרית ולמוסף שחיברו משוררי ספרד נועדו להיות קומפוזיציות גדולות ממדים, והן המשיכו ואף העצימו מסורת פיוט עתיקה. אך כאמור נדירים עדי הנוסח שמצויות בהם קדושתאות כאלה במלואן. נפוצים הרבה יותר המקרים שבהם קדושתא מופיעה במחזור כשהיא מקוטעת או כשהיא עשויה מאוסף של פיוטים מאת מחברים שונים.

יש לציין כי למרות הקיטוע והערבוב שנהגו במחזורי רבים, אפשר להבחין בדפוסים עקיבים של ברירת הפיוטים בקהילות שונות, בעיקר בפיוטי החוליה הראשונה של קדושתאות אלה. למשל בענף צפון אפריקאי אחד של מחזורים עשויה החוליה הראשונה מפיוטי ר' משה אבן עזרא,

2 תיאור המבנה העקרוני של הקדושתא הקלסית ראו: פליישר, שירת הקודש (שם), עמ' 138–151. תיאור נרחב ועדכני יותר של מבנה הקדושתא מצוי בספרה של ש' אליצור, סוד משלשי קודש: הקדושתא מראשיתה עד ימי ר' אלעזר בירבי קליר, ירושלים תשע"ט, עמ' 9–16 וכן בהמשך הספר במהלך הדיון בחטיבות השונות.

3 הרכבה של החוליה השנייה במעמדות יום הכיפורים של משוררי ספרד עדיין דורש בירור מעמיק. ככלל רוב משוררי ספרד נטו לשלב בנקודה זו פיוט מסוג הקיקלר (שבתפילת שחרית היה עבודה קטנה, ובה תיאור מקוצר של סדרי בית המקדש ביום הכיפורים) ופיוט עסתריוטא. לעיתים צורף לאלה פזמון ופיוט מסוג התוכחה. בקדושתאות למוסף הוקדשו פיוטי הקיקלר והעסתריוטא לעיבוד פייטני לספר יונה. לדיון המקיף ביותר בהרכב החוליה השנייה אצל אבן אביתור וממשיכיו ראו: ע' פליישר, 'יצירתו של יוסף אבן אביתור – סוגים ותבניות בפיוטיו', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשכ"ח, עמ' 187–210.

ובענף פרובנסלי היא מכילה בעיקר את פיוטי אבן גבירול. גם בחוליה השנייה של הקדושתא ניכרים דפוסים כאלה, אם כי הם עקיבים פחות. לעומת גיוון זה בפיוטי שתי החוליות הראשונות בולטת אחידות מפתיעה בנוסח הסילוק של תפילת שחרית של יום הכיפורים.⁴ ברוב מכריע של מחזורים צפון אפריקאיים, פרובנסליים ואחרים כמעט אין מקרים שבהם הסילוק אינו מפרי עטם של משה אבן עזרא או של ר' יהודה הלוי.⁵ רק מחזורים ספורים כוללים את סילוקו של ר' יצחק אבן גיאת. סילוקו של אבן גבירול היה ידוע עד היום ממחזור אחד בלבד, ונוסחו היה קצר באופן חשוד, ולסילוק של אבן אביתור לשחרית לא היה כל זכר.⁶

העיון בכתבי הגניזה מעולם לא השלים את כל החסר בסילוקיהם של אבן אביתור ואבן גבירול. מספר דפי גניזה סומנו על ידי עזרא פליישר כהעתקות אפשריות של סילוק מאת אבן אביתור לשחרית יום הכיפורים, אך הם מעולם לא פורסמו בגלל ספקות רבים באשר לשיוכם לאבן אביתור ולקדושתת שחרית. במקביל העידו מספר כתבי יד קרועים כי סילוקו של אבן גבירול ארוך מכפי שהיה ידוע, אך קשה היה לשחזר מהם נוסח מלא ומתוקן. אם כן עדות המחזורים וכתבי הגניזה כאחד רמזה ששני המשוררים העמידו סילוקים מקיפים לשחרית של יום הכיפורים, אלא שנוסחיהם לא הגיעו אלינו במלואם.

והינה במהלך עבודת מיון של מחזורים ספרדיים רבים התגלגל לידי תצלום של מחזור ספרדי ששמור בספריית האמברוזיאנה במילנו, ושמשפרו Sup. 152X. בנוסח הקדושתא לשחרית של יום הכיפורים במחזור זה כלולים פיוטים מאת מחברים שונים, ומבחינה זו אין הוא שונה ממחזורים אחרים. ייחודו בכך שיש בו עדות נוסח נוספת לפיוט הקדמה לרהיטים ('ובכן איום אלף', וראו להלן), וחשוב מכך – נוסח מלא של הסילוק של אבן גבירול לקדושתת שחרית, בהיקף שלא נודע עד היום. מקור זה לא רק מסייע להשלים מספר תיבות בנוסחי הסילוק שפורסמו בעבר, אלא כולל

4 מחזורי ספרד טרם מופו וקוטלגו כראוי, אך עבודתם המשותפת של בנימין בר־תקוה ועמוס דודי בנושא מחזורי פרובנס טבלה חשובה שממיינת את מנהגי התפילה על פי שיבוץ הקדושתאות ליום הכיפורים. יש לקוות כי עבודה חלוצית זו תזכה להמשך ולפיתוח. לטבלה ראו: ד"ר הלפרין, 'האיור במיקרוגרפיה – בין כתב למכחול: "מחזור המיקרוגרפיה הקטלאני" כתב יד Heb 8°6527 בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים', עבודת דוקטור, ב, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשס"ח, עמ' 94–95.

5 סילוקו של משה אבן עזרא לשחרית של יום הכיפורים נפתח במילים 'האל הנורא הנקרא ממערב וממזרח'. לגרסתו בדפוס ראו: שירי הקודש של משה אבן עזרא, א, מהדורת י' לוי וט' רוזן, תל אביב תשע"ב, עמ' 202–215. סילוקו של יהודה הלוי נפתח במילים 'אלהים אל מי אמשילך', והוא אחד הפיוטים הנפוצים ביותר במחזורי ימים נוראים בצפון אפריקה. לגרסתו בדפוס ראו: שירי הקדש לרבי יהודה הלוי, א, מהדורת ד' ירדן, ירושלים תשל"ח, עמ' 103–111. יש לציין שסילוקו של יהודה הלוי הוא כנראה פיוט עצמאי וספק אם נכתב כחלק מקדושתא שלמה.

6 סילוקו של אבן גיאת כולל במספר מחזורים, בהם מחזור 'שתי רגנות' של קהילת טריפולי. הסילוק נדפס בחלקו בתוך: שירי ר' יצחק אבן גיאת: 1038–1089, מהדורת י' דוד, ירושלים תשמ"ח, עמ' 80–84, אך הוא פורסם שם בשיבושים. גרסה טובה של הסילוק מצויה באתר מפעל המילון ההיסטורי ללשון העברית של האקדמיה ללשון העברית (להלן: אתר 'מאגרים') על פי כ"י נים (Nimes), הספרייה העירונית 11.

חטיבה גדולה מן הסילוק שכלל לא הייתה ידועה במחקר עד כה. כפי שיתברר בהמשך, נוסח סילוק זה אף מסייע להתחיל במלאכת שחזור הסילוק של אבן אביתור, שקדם לו. לפני הצגת סילוקו של אבן גבירול יש להעיר כי בתולדות המחקר של הפיוט הספרדי שמור מקום מיוחד לקדושתא שלו לשחרית של יום הכיפורים, כיוון שיצירה זו הולכת ונחשפת לעינינו במשך עשרות שנים. חלק קטן מקדושתא זו (בעיקר חטיבת המגן, המחיה והמשלש) השתמר בעשרות מחזורים במנהגי קטלוניה ואלג'יר. על פי מקורות אלה רשם אותה יום טוב ליפמן צונץ בספרו החלוצי על מנהגי התפילה כשהיא מחזיקה תשעה קטעים בלבד.⁷ כעבור שנים רבות נדרש פליישר לקדושתא זו וחשף עוד 19 קטעים מתוכה, בהם שיר אחד שנראה כפתחה לחטיבת הרהיטים ועוד 18 רהיטים המפייטים, מילה מילה, פסוק אחד.⁸ מלאכתו של פליישר התבססה על עיון במחזורים של קהילות ספרד ובעיקר על ממצאי הגניזה, ובזכותה התברר כי הקומפוזיציה המקורית של קדושתא זו החזיקה לא פחות מ־30 שירים. אך פליישר הדגיש כי גם תוספת מקיפה זו לא השלימה את הקדושתא במלוא היקפה. באותו מאמר לא נדרש פליישר לסילוק, ונראה שהוא סמך את ידיו על רשימתו החלוצית של צונץ, שלפיה נחתמה קדושתא זו בסילוק שמתחיל במילים 'י אל אדיר'. צונץ עצמו לא ציין בפירושו מניין למד על קיומו של הסילוק. על פי המקורות המוכרים כיום, סילוק זה היה מוכר במחקר – ואולי גם לצונץ – רק ממקור אחד, הוא מחזור של יוצאי אראגון שבסלונקי.⁹

בזכות מלאכתם של צונץ ופליישר פרסם דב ירדן במהדורתו לפיוט אבן גבירול את הקדושתא לשחרית של יום הכיפורים כאשר היא כוללת גם את הרהיטים שגילה פליישר. נוסף על כך תרם ירדן תרומה משלו בהעמידו במהדורתו את הסילוק בנוסח רחב מזה שהכיר צונץ, וזאת על פי שני כתבי יד מן הגניזה (מקורות ב, ד בנוסח שלהלן). אך נוסחו של ירדן משובש, שכן הוא חילק את הסילוק לשני חלקים ללא סיבה נראית לעין, ואף שילב בו מדעתו השלמות רבות ללא סימוכין בכתב היד.¹⁰

7 יט"ל צונץ, מנהגי תפילה ופיוט בקהילות ישראל, תרגם ז' ברויאר, בעריכת א' פרנקל, ירושלים תשע"ו, עמ' 110–111.

8 ע' פליישר, 'פרקי פיוט מתוך סדרת רהיטים ממעמד יום הכיפורים של ר' שלמה אבן גבירול', הנ"ל, השירה העברית בספרד ובשלוחותיה, ב, בעריכת ש' אליצור וט' בארי, ירושלים תש"ע, עמ' 649–674 (נדפס לראשונה: תרביץ, לח [תשכ"ט], עמ' 136–160).

9 מחזור מנהג ספרד (אראגון) לימים נוראים, סלונקי 1527. המחזור שמור בספריית בית המדרש לרבנים בניו יורק ומספרו שם 4849. במחזורים מאוחרים יותר של אותה קהילה הומר הסילוק של אבן גבירול בסילוקו של יהודה הלוי.

10 הסילוק מופיע במהדורת ירדן בשני חלקים נפרדים. ראו: שירי הקדש לרבי שלמה אבן גבירול, א, מהדורת ד' ירדן, ירושלים תשל"ז, עמ' 135–140, 296–302. לפני כן הופיעה מחציתו הראשונה של הסילוק בתוך: שירי שלמה בן יהודה אבן גבירול, ג, מהדורת ח"נ ביאליק וי"ח רבניצקי, תל אביב תרפ"ח, עמ' 187–190.

בכך לא תמו גלגולי המחקר של קדושתא זו. כעבור מספר שנים פרסם נחום ויסנשטרן מאמר קצר ובו השלמה לשיר הפותח את סדרת הרהיטים מתוך אותה קדושתא, על פי מחזור ששמור בספריית הפלטינה בפרמה. במהדורת ירדן הופיע רק חציו השני של שיר זה, כפי שפורסם על ידי פליישר, ובזכות פרסומו של ויסנשטרן הוא הועמד במלואו ואף נודעה תחילתו: 'ובכן איום אלף'.¹¹ מאז פרסומו של ויסנשטרן לא נדפסו או נדונו חלקים נוספים של קדושתא מפוארת זו. כתב היד הנדון כאן מוסיף עוד פרק במלאכה גדולה זו של איסוף נידחיה של הקדושתא של אבן גבירול לשחרית של יום הכיפורים. הקדושתא לשחרית של יום הכיפורים במקור זה כוללת חלקים אלה: פיוטי החטיבה הראשונה (מגן, מחיה משלש) מאת אבן גבירול, הפיוט 'ובכן איום אלף', מספר רהיטים שאינם לאבן גבירול והסילוק שלו לקדושתא. במקור חדש זה עומד נוסח משובח של הפיוט 'ובכן איום אלף', ואף יש בו השלמות של פרטים אחדים שחסרו בנוסח שעמד לפני ויסנשטרן.¹² אך לעומת תיקונים קטנים אלה, בנוסח הסילוק יש הפתעה של ממש. ראשית, הסילוק מופיע במלואו ומתגלה כמלאכת מחשבת. מתברר שהוא מורכב משבעה מקטעים¹³ שונים מאוד זה מזה, הקשורים זה לזה בשרשרת, וזאת בניגוד לרושם שמתקבל במהדורת ירדן, שבה נדפס הסילוק כשהוא מחולק לשני חלקים נבדלים. שנית, נוסח הסילוק במהדורת ירדן נחתם אחרי אקרוסטיכון א-ת וטור אחד נוסף שלא ברורה תחילתו, אך מתברר כי תבנית האקרוסטיכון המלאה של המקטע האחרון בסילוק היא א-ת ומייד אחר כך חתימת השם 'אני שלמה הקטן בן יהודה חזק'. בזכות שרשרת המקטעים זה לזה והחתימות המפותחות אין מקום לספק במקוריותה של קומפוזיציה מפוארת זו.

נראה שכ"י מילנו Sup. 152X אכן מספק לנו מפגש ראשון עם הסילוק של אבן גבירול לשחרית במלואו הדרו. הוא מובא כאן בנוסח כתב היד החשוב הזה, עם חילופי נוסח מהמחזור הנזכר של יצאי אראגון שבסלוניקי ועוד ארבעה כתבי יד מן הגניזה:

- 11 נ' ויסנשטרן, 'השלמה לפיוט של שלמה אבן גבירול', תרביץ, סד (תשנ"ה), עמ' 389–394.
- 12 בנוסח שפרסם ויסנשטרן חסר טור 4 של הפיוט. במקור הנדון כאן מופיע טור זה במלואו: 'ויאמר נאור נצור נצח נתיבך במשקמת'. בטור 11 יש חסר בפרסומו של ויסנשטרן, והנוסח במקור שלפנינו הוא: 'והקריב קזון מראש מלאת מצות חטאתו'.
- 13 במונח מקטע אכוון מכאן והלאה לחטיבת משמעות ומבנה בתוך הסילוק המופרדת מן המקטע הבא באמצעות סימן צורני, כגון שרשרת, סיום אקרוסטיכון, סיומת מקראית או תפנית בולטת בתבנית השיר. אני מציע מונח זה במקום המונח הערטיילאי חלק, שחוקרים מרבים להשתמש בו ללא הסבר לאמות המידה של חלוקת הסילוק לאותם חלקים. המונח מקטע אף מבליט את השייכות לרצף ארוך יותר, שהוא הסילוק כולו.

א

ובכן ולך תעלה קדושה כי אתה אלהינו

- י' / אֵל אֲדִיר עוֹטָה אֹר כְּאֶדְרָת
 מְעוֹן / בְּאֶחָד הוּא נִקְרָא וְאֵין שְׁנֵי לְמַחְבֶּרֶת
 אֶתָּה / גְּדוֹל מְאֹד מֵאֵין תְּכוּנָה נִחְקֶרֶת
 הֵייתָ / דְּגוּל עַד לֹא פְעוּלָה נּוֹצֶרֶת
 לָנוּ / הֵיכֹן לְסֹפֶר גְּבוּרַת זְרוּעַ גְּבֵרֶת 5
 בְּדוֹר / וְדוֹר גְּבוּרָתְךָ מֵאֵין נִגְמָרֶת
 בְּטָרָם / זְרוּתִים נִמְתָּחוּ יְמִינְךָ נֶאֱדָרֶת
 הָרִים / חֲסִנָּה וְתִכּוֹנָן שְׁתִּיָּה נִגְדָּרֶת
 יִלְדוּ / טְפוּחֵי סֶעֱרָה וְסוּפָה נִחְדָּרֶת
 וְתַחֲוִיל / יְמִינְךָ שְׁעוּלִים בְּמִדָּה נִגְזָרֶת 10
 אֶרֶץ / כֶּהָ הוּפַעַת וְתַתִּיף גְּלָה נִבְצָרֶת

מקורות: כ"י מילנא, אמברוזיאנה Sup. 152X, דף 96–98 (נוסח יסוד, ג); כ"י ניו יורק, ספריית בית המדרש לרבנים Ms. 4849 (תצלום של מחזור ספרד [אראגון] לימים נוראים, סלוניקי 1527), לא ממוספר (טורים 1–53, א); כ"י ניו יורק, ספריית בית המדרש לרבנים Ms. 7957 (לשעבר ENA 2917.19–21, 143–24 'הראשון', ב); כ"י קיימברידג', ספריית האוניברסיטה T-S NS 238.28 (33–1) 'סלסלו', לקוי מאוד, ג); כ"י קיימברידג', ספריית האוניברסיטה T-S NS 139.149 (127) 'לכס'–148 'בצאתו', ד).
 נדפס: שירי הקדש לרבי שלמה אבן גבירול, מהדורת ד' ירון, ירושלים תשל"א, עמ' 135–140, 296–302 (1–142); שירי שלמה בן יהודה אבן גבירול, ג, מהדורת ח"ג ביאליק וי"ח רבניצקי, תל אביב תרפ"ח, עמ' 187–190 (1–53).
 כותרת: אל רם על [...] אל וגו' ג 1 עוטה אור] אור עוטה ג 2 הוא נקרא] ליתא א 3 מאין א ונחקרת] אחרי יי לך (!) הגדולה והגבורה והתפארת וכן אחרי כל שלושה טורים ג 6 גבורתך] אמונתך א גדולתך ג 10 שעולים] שעלים א 11 גלה] גולה א

א מיוסד על תה' צ 2–1, סימן: א–ת.

1 עוטה אור כאדרת: על פי תה' קד 2. 2 באחד [...] ואין שני: השוו: ספר יצירה ו, ב (Sefer Yesira, ed. A. P.).
 3 מאין תכונה נחקרת: אין לגדולתך מתכונת ומידה שאפשר לעמוד על חקרן. 4 דגול: כינוי לקב"ה, על פי שה"ש ה 10. [...] נוצרת: בטרם נוצר העולם. 5 גברת: גוברת, חזקה. 6 בדור ודור: שתי המילים שייכות יחד לפתיחה המקראית על פי הפסוק. אך מילת 'ודור' כבר שייכת לאקרוסטיכון האלף-בית של המילים שאחרי הפתיחות המקראיות. משום כך סומן הלוכסן כאן לפני מילה זו ולא אחריה. גבורתך: במקור א נכתב 'אמונתך' (על פי תה' קיט 90, ואולי נגרר כאן מעתיק אחר פסוק זה), ובמקור ג נכתב 'גדולתך' וקשה להכריע בין הניסוחים. 7 זרותים: כינוי פייטני אפייני לשמיים, על פי יש' מ 12. מכאן והלאה מתאר המשורר את בריאת העולם. ימינך נאדרת: על פי שמ' טו 6. 8 חסנת: חזקת. שתיה נגדרת: ארץ וגבולה. והכינני שתייה על שם אבן השתייה, ש'ממנה הושחת העולם' (בבלי, יומא נד ע"ב), או במובנה כתשתית ויסוד. 9 טפוחי [...] נחדרת: השמיים, על פי 'ימיני טפחה שמים' (יש' מח 13) ועל פי תיאור אחד הרקיעים: 'מכון – שבו ואצרות שלג ואצרות ברד ועליית טללים רעים ועליית אגלים וחדרה של סופה [וסערה] ומערה של קיסור ודלותיהן אש' (בבלי, חגיגה יב ע"ב). והשוו: בבלי, חגיגה יב ע"ב ('הארץ על מה עומדת [...]') וסמיכות הארץ, ההרים, הרוח והסופה שם. סופה נחדרת: סופה שבאה 'מן החדר' כמתואר באיוב לו 9. 10 שעולים במדה: כינוי פייטני למים, המדודים בשועל, על פי יש' מ 12. 11 ארץ כהה הופעת: הארת את הארץ החשוכה, קרי בראת את האור. וייתכן שלשון 'הופעת' אף מכוונת

וְתַבֵּל / לְכַדֶּת מִשְׁבְּרֵי צוֹלוֹת בְּמוֹסֶרֶת
 וּמַעֲוִלָם / מִלֵּאֵת גֵּיא דְשִׁנִּי צִיץ וְצִמְרֶת
 וְעַד / נְטוּיִי וְבוֹל עֲטֶרֶת זְקוּפִים בְּכוֹתֶרֶת
 עוֹלָם / סִמְכֶת זִיו וְצִפּוֹר מֶרְקֶק צִנְתֶּרֶת 15
 אֲתָה / עֲרֶכֶת שְׁלֶחַן וְתִקְדֶם כְּרָה מְסוּדֶרֶת
 אֶל / פְּאֶרֶת צִלּוֹם בְּצוּרָה מְהוּדָרֶת
 צוֹיֵת חֶק וְיֵהִי כֵן בְּמִלָּה נְאֻמֶּרֶת
 קִצָּה גְדוּלָתָךְ נִפְלְאָה לְמִזְכָּרֶת
 רְבוּ פִלְאִיךְ מִסְפֵּר בְּמִלָּה מְבוֹאֶרֶת 20
 שְׁרָתִי אַחַת מִנִּי אֶלֶף וְיָדִי נִקְצֶרֶת
 תִּקְפֶּת מְאֹד תוֹכֵן שְׁחָקִים בְּזֶרֶת
 לָךְ יֵי הַגְדּוּלָה וְהַגְבוּרָה וְהַתְפָּאֶרֶת

13 מלאת [מלאתה ג. גיא] גא ג 14 ועד [עד אג. נטויי] גא א 22 תקפת [תקפתה ג

ליפעת אורו של הקב"ה (הערת שולמית אליצור). ותתויך גלה נבצרת: תיאור בריאת הרקיע. ותתויך גלה: העמדת את הרקיע בתווך, בין השמיים לארץ. והכינני גולה כנראה על שום כיפת הרקיע, אך גם במשמע של מקור מים. השוו: בראשית רבה ד, ה (מהדורת תיאודור-אלבק עמ' 28). 12 ותבל [...] במוסרת: הגבלת את המים ונגלתה היבשה. שיעור הטור הוא כנראה: לכדת את תבל והגבלת את משברי המים. אך המבנה התחבירי עדיין לא מבורר לגמרי. ירדן – בעקבות ביאליק-רבניצקי בביאורם – ביקש לפתור קושיה זו על ידי הניקוד לִפְדָּת, אך במקורות ג, א מופיע הניקוד המובא כאן. במוסרת: לשון מוסרות, גבול ומידה. ואולי כוונתו בחגורה הדוקה ואוסרת כפי שמוצע בביאור רד"ק לתיבת 'במסרת' ב'ח' כ 37: 'במסרת הברית – חסר אל"ף פ"א הפועל, משפטו "במאסרת" [...] ופירושו: אאסור אתכם בברית, שלא תצאו ממנה לעולם' (הצעת הקורא האנונימי מטעם המערכת). 13 גיא: כינוי פייטני לארץ, והטור מתאר את הופעת הדשא והעצים. 14 ועד [...] בכותרת: תיאור בריאת המאורות. שיעור הטור: עיטרת את הרקיע במאורות זקופים. נטויי זבול: כנראה כוונתו למאורות (השוו: 'שמש ירח עמד זבלה' [חב' ג 11]), אם כי ייתכן שכוונתו לשמיים הנטויים על הארץ (השוו: 'יש' מד 24), שבהם העמיד את המאורות. עטרת: על פי ניקוד זה מילה זו היא תיאור פעולה כמו בטורים הקודמים (חיסנת, הופעת וכדומה). אך במקור המשמש נוסח יסוד נוקד 'עֲטֶרֶת', כשם עצם המציין את המאורות העומדים כעטרה בראש הרקיע, וגרסה זו אפשרית אף היא. זקופים: תיאור עמידת המאורות בריקיע. 15 סמכת: הענקת. השוו: 'עניינו' מתנה ומסעד' (יונה בן ג'נאה, ספר השורשים, הערך 'סמך' [מהדורת ב"ז באכר, ברלין תרנ"ו, עמ' 341]). יז: כינוי לעוף אנדי. על פי תה' ג 11. מרקק צנתרת: העופות נוצרו מהרקק שנוצר מנזילת מים, על פי 'עוף שנברא מן הרקק' (בבלי, חולין כז ע"ב). צנתרת: צינור או שפופרת (על פי זכ' ד 12), ובלשון פייטנים פירושו מקור מים או נוזלים. השוו: 'גשם צנתרות המריקים זמן' (מתוך סדר פסוקים לשבת גשם לרב סעדיה גאון, על פי אתר 'מאגרים'). 16 אתה [...] מסודרת: הכנת את העולם לקראת בוא האדם כמי שמכין סעודה ('כרה') לאורח, על פי בבלי, סנהדרין לח ע"א. 17 צלום: האדם שנברא בצלם. 18 צוית [...] נאמרת: המשורר סיים את תיאור הבריאה והוא עובר לנושאים כלליים יותר. וכאן: בראת את העולם בדיבור ('במילה'), וכך היה. 19 נפלאת: נשגבת, מצויה מעבר ליכולת ההזכרה האנושית. 21 שרתי: ראיתי. אחת מני אלף: איוב ב 3. וידי נקצרת: וקצרה ידי מלספר אפילו את המעט שסיפרתי. 22 תקפת: חיוקת. תוכן שחקים בזרת: על פי יש' מ 12. 23 לך [...] והתפארת: דה"א כט 11. והתפארת: המילה מובלטת לציון השרשור שלה למילה הפותחת במקטע הבא, וכן בהמשך.

ב

והתפארת אפודתך מני אז פודה וגואל

נצח תקודש יושב תהלות ישראל 25

יקרך יצללו צבאות מיכאל

שירך יצללו אלפי גבריא

לך עז יתנו מחנות נוריא

מהלך יתנו צבאות רפאל

המולות המולות מזמרים לאל 30

חוקרים שם יה נקרא אכתריאל

וקופים כאחד לז ללז שואל

הללויה הללו אל

24 מני אז מאז א 26 צבאות רבבות ב 27 יצללו יסלסלו אבג 28 מחנות צבאות א 29 צבאות מחנות א

ב עניינו שירת המלאכים. סימן: אני שלמה חזק.

24 אפודתך: מלבושך, המעטה שלך. מני אז: מאז ומעולם. 25 יושב תהלות ישראל: תה' כב 4. 26 מיכאל: מכאן והלאה מציין המשורר את שמות ארבעת המלאכים הסובבים את כיסא הכבוד, על פי פרקי דר' אליעזר ד (מהדורת היגער, חורב, ח [תש"ד], עמ' 91–92) ועוד. 27 יצללו: כך במקור המשמש נוסח יסוד אך החזרה על התיבה המופיעה גם בטור הקודם נראית חשודה. במקורות א, ג נכתב 'יסלסלו' ונוסח זה נראה סביר יותר. 30 המולות המולות: על פי יח' א 24. 31 שם [...] אכתריאל: המלאכים מתבוננים בשמו של הקב"ה או דורשים אותו. אכתריאל: שמו של הקב"ה הנזכר בבבלי, ברכות ז ע"א. 32 זקופים [...] שואל: המלאכים השואלים 'זה את זה', על פי יש' 33. 33 הללויה הללו אל: תה' קנ 1.

ג

אל נקדש למעלה באילי אורים / ולמטה בבני בחירים

למעלה בגעש גלגלים / ולמטה בדעת דגלים 35

למעלה בהלות הבנקים / ולמטה בועד ותיקים

למעלה בזמרת זקים / ולמטה בחוסן חשוקים

למעלה בטוהר טסים / ולמטה ביקרי יחסים

למעלה בכתר כרובים / ולמטה בלקח לבובים

[37 למעלה [...] חשוקים] נכתב בשול ימין ב

ג עניינו שירת המלאכים למעלה ושירת ישראל למטה. סימן: א–ת.

34 אילי אורים: מלאכי אש. 'אילים' הוא כינוי נפוץ למלאכים בליטורגייה העברית. לעניין מלאכי האש השוו: יח' א 4. בני בחירים: ישראל, על פי תה' קה 6. 35 דגלים: דגלי שבטי ישראל. 36 הבזקים: על פי תיאור המלאכים ביח' א 14. ותיקים: כינוי לישראל. השוו: 'ותיק נתתיך באומות' (בבלי, שבת קה ע"א). 37 זקים: כינוי פייטני למלאכים. 38 ביקרי יחסים: בישראל, שייחוסם יקר וחשוב. 39 בלקח לבובים: מבעים של ישראל האהובים.

40 לְמַעַלָּה בְּמַעֲנֵה מַלְאָכִים / וּלְמַטָּה בְּנִצָּח נְסִיכִים
 לְמַעַלָּה בְּשִׁיחַ שְׁרָפִים / וּלְמַטָּה בְּעֵתֶר עֲטוּפִים
 לְמַעַלָּה בְּפִצָּח פְּרוּ[פִים] / וּלְמַטָּה בְּצֶדֶק צְרוּפִים
 לְמַעַלָּה בְּקֹהֶל קְדוּשִׁים / וּלְמַטָּה בְּרֶנֶת רָאשִׁים
 לְמַעַלָּה בְּשִׁירַת שְׁקוּפִים / וּלְמַטָּה בְּתוֹכָן תְּקוּפִים

41 [בעתר] בעטר א 42 פרופים] על פי אב פרוכים 1

40 בנצח: בדברי ניצוח והלל. 41 בעתר: בדברי עתירה ותפילה. עטופים: מלשון 'תפלה לעני כי יעטף' (תה' קב 1). 42 פרו[פִים]: מחוברים, רכוסים, ונראה שכוונתו למלאכים המתחברים יחד. במקור המשמש נוסח יסוד נכתב 'פרוכים', אך נוסח זה אינו מתיישב עם החרוז ואף לא עם המובן, שכן בלשון פייטנים 'פרוכים' פירושו משועבדים בפרך. ותיקנתי לפי מקורות א, ב. בצדק צרופים: בדבריהם ובשירתם ('צדק') של ישראל, המכונים 'צרופים'. צדק: כאן במובן של דברי צדק או שירת צדק. ראו: תה' יז 1; והשוו: 'אקרא שְׁמֶעָה צֶדֶק / בְּקוֹל בְּלוֹל בְּשׁוֹפָר' (מתוך 'אשא דייע' לר' אלעזר בירבי קליר, ראו: רבי אלעזר בירבי קליר, פיוטים לראש השנה, מהדורת ש' אליצור ומ' רנד, 'ירושלים תשע"ד, עמ' 410, וראו הביאור שם). צרופים: כינוי לישראל, אולי על שום היותם נקיים ובחונים (על פי יש' 25 ועוד) ואולי מלשון הצטרפות יחד לתפילה. 43 ראשים: כינוי לישראל, אולי על שום גדולתם. 44 שקופים: כינוי למלאכים. ירדן ביאר זאת על שום 'חומר זך ושקוף' שממנו עשויים המלאכים, אך על פי רוב שורש זה משמש בלשון פייטנים במובן של השקפה וראייה, ואולי כוונתו למלאכים הנראים במעון קודשו של הקב"ה. תקופים: חזקים ומחוזקים.

ד

45 תְּקוּפִים בְּשִׁנָּן בְּשֶׁקֶד בְּשִׁבַּח שִׁירֹת י[ש] בִּיצו
 בְּלִהַג בְּלִמָּד בְּלִקָּח לְבָבוֹת יְלִיצו
 בְּמַעַן בְּמִלֵּךְ בְּמֶרֶץ מִלּוֹת יִמְרִיצו
 בְּהִגָּה בְּהוֹד בְּהֶדֶר הִגּוֹת יְהִרְבִּיצו
 בְּצֹהֶל בְּצוּחַ בְּצָרַח צְהוּרִים יִצִּיצו
 בְּעֵתֶר בְּעֶרֶךְ בְּעֶלֹז עֲנוּיִם יַעֲלִיצו 50

45 ישיביצו] על פי אב ירביצו 1 50 בערך] בערך א ו בעלל ב ו ענוים] ענוים ב

ד עניינו שירת המלאכים ושירת ישראל. סימן: שלמה צעיר.

45 י[ש]ביצו: יקשטו, יפארו. במקור המשמש נוסח יסוד נכתב 'ירביצו', אך הפעלים החותמים בשיר זה מבוססים אף הם על חתימת השם, ועל כן צריך להיות 'ישיביצו' כבמקורות א, ב, ותיקנתי בהתאם. 46 יליצו: לשון מליצה. 47 במלך: בדברי מליצה. 48 יירביצו: ירביצו, יפזרו (כמו: הרביץ תורה). השוו תיאור דומה של המלאכים במסכת היכולות: 'ומגידי תושבחות ומרביצי רננות שבחות והודאות' (על פי נוסח כ"י פירנצה, לורנציאנה 2/41, plut. המועתק באתר 'מאגרים'; ולא כמו הנוסח בדפוס: בית המדרש, ב, מהדורת א' ילינק, 'ירושלים תשכ"ז [לייפציג תר"ג], עמ' 43 – שם נכתב 'מרנני רננות'). 49 צהורים: מוארים. יציצו: יצמיחו. 50 בערך: בעריכת דברים. השוו: 'חילי הַאֲזִינָה חֵין עֲרַפְנִי' (סדור רב סעדיה גאון: כתאב גאמע אלצלואת ואלתסאביח, מהדורת י' דודזון, ש' אסף וי' יואל, 'ירושלים תש"א, עמ' רצג, שורה 15). ובמקורות א, ב נכתב 'ערץ' וכך גם בדפוס אצל ביאליק-רבניצקי וירדן.

בְּיוֹשֶׁר בְּיוֹתֵר בְּיוֹקֵר יְשָׁנִים יְקִיצוּ
בְּרַחֲשׁ בְּרַעַשׁ בְּרִגְשׁ רִגְלָם יְרִיצוּ
וְהִקְדִּישׁוּ אֶת קָדוֹשׁ יַעֲקֹב וְאֶת אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל יַעֲרִיצוּ

52 ברחש ברעש ברגש] ברגש ברעש ברחש ב

51 ביושר ביותר ביוקר: כך הכתיב בכל הנוסחים, אך נראה שיש לקרוא במלעיל: 'בְּיוֹשֶׁר בְּיוֹתֵר' וכדומה, וביאורו: בדברים ישרים, מרובים ויקרים. ישנים: כינוי לבני האדם או לישראל, שניעורים מתרדמתם ביום הכיפורים.
52 רגלם יריצו: לבית הכנסת. 53 והקדישו [...] יעריצו: יש' כט 23.

ה

יַעֲרִיצוּ אֶל נַעֲרִץ בְּקָדוּשׁוֹת שְׁלֹשָׁה
בְּסוֹד חֵיהּ וְאוֹפֵן וְשָׂרְף שְׁלֹשָׁה
גְּלוּמֵי שֵׁשׁ פְּרוּדֵי שְׁלֹשָׁה
דְּגוּלוֹת אַרְבַּע בְּהִלְכוֹת שְׁלֹשָׁה
הֵן רוּצִים וְלִכְתָּם וְהַנְּשָׂאִם שְׁלֹשָׁה
וְעוּדֵי אַרְבָּעָה דְּמוּיֵי שְׁלֹשָׁה
זִיּוֹם כְּחֶשְׁמֶל וְקָלֵל וְתַרְשִׁישׁ שְׁלֹשָׁה
חֲזָקָת כְּנַפֵּיהֶם בְּקוֹלוֹת שְׁלֹשָׁה
טוּעָנִים כֶּסֶם מוֹצֵב שְׁלֹשָׁה
יָהּ דוֹרְשִׁים בְּאוֹתֵיּוֹת שְׁלֹשָׁה

55

60

61 בקולות] כקולות ב 62 טוענים] טועני ב

ה עניינו קהל המלאכים וקהל ישראל. סימן: א-ת.

54 בקדושות שלשה: על פי הפסוק 'קדוש קדוש קדוש ה' צבאות' (יש' ו' 3). 55 חיה ואופן ושרף: שלושה כינויים ליצורי עליון. שלושה כינויים אלה הם המצויים בלשון הקדושה הנהוגה בתפילה ועל כן הזכיר אותם המשורר כ'שלשה'. 56 גלומי שש: עוטים שש כנפיים, על פי יש' ו' 2. פרודי שלשה: שש הכנפיים נחלקות לשלושה זוגות, על פי יש' ו' 2; יח' א' 11. 57 דגולות ארבע: לחיות הקודש ארבעה אותות או סימנים, והכוונה ל'ארבעה פנים לאחת' שתיאר הנביא יחזקאל (יח' א' 6). בהליכות שלשה: שלושה סוגי תנועה המפורטים בטור הבא. 58 רוצם ולכתם והנשאם: סוגי התנועה המפורטים ביח' א' 14–19. 59 ועודי ארבעה: הנאספים כארבעה, על פי יח' (שם, 5). דמויי שלשה: המדומים לשלושה עצמים, כמפורט בטור הבא. 60 כחשמל וקלל ותרשיש: לאלה מדומה אורם ('זיום') של המלאכים, על פי יח' א' 27 ('כעין חשמל'); 7 ('כעין נחשת קלל'); 16 ('כעין תרשיש'). 61 חזקת [...] שלשה: קול כנפיהם מדומה אף הוא בשלושה דימויים: 'כקול מים רבים כקול שדי [...] כקול מחנה' (יח' א' 24). 62 טוענים: מחזיקים. כס מוצב שלשה: כיסא הכבוד. וכונת 'שלשה' כאן אינה פשוטה. ייתכן שכיוון הפייטן לשלושת האבות על פי דברי המדרש: 'אמר ר' שמעון בן לקיש האבות הן הן המרכבה' (בראשית רבה פב, יג [מהדורת תיאודור-אלבק, עמ' 983]). לביאור זה חיווק מן המילה 'מוצב' בפיוט, שכן לביסוס דבריו שם הביא התנא את הפסוק 'והנה ה' נצב עלי' (בר' כח 13). 63 יה [...] שלשה: המלאכים דורשים את שם האל העשוי משלוש אותיות, על פי 'ברר ג' פשוטות] וקבען בשמו הגדול' (ספר יצירה א, יג [מהדורת היימן (לעיל ביאור לטור 2), עמ' 89]).

- כוללים שם נחלק שלשה
 65 לוחגים שין דלת יוד שלשה
 מיסד עולם בספרים שלשה
 נתן שלשה כנגד שלשה
 ספר שבועה והוליד שלשה
 עטר שנים עשר בעדים שלשה
 70 פלג עולם ושנה ונפש שלשה
 צוה בריתו לאבות שלשה
 קהל חלק מחלקות שלשה
 רומם קרנם ברועים שלשה
 שלח עבדו באותות שלשה
 75 תכן שלשה לימים שלשה
 תוה יצוריו בספרים שלשה

67 [נתן] נותן ב 69 עטר והקריאה מסופקת ב 72 חלק חלק ב 76 תוה] תינה ב

64 כוללים: משלימים, ואולי: מייפים. השוו: 'עניין הכל נאי [כך!] ויפי' (אבן ג'נאח, ספר השורשים, הערך 'כלל' [מהדורת באכר (לעיל ביאור לטור 15), עמ' 221]). שם נחלק שלשה: שם האל הנחלק לשלושה. אולי הכוונה שוב לשלוש האותיות שמן עשוי השם ואולי לשם שדי, המופיע בטור הבא. 65 לוחגים: אומרים. 66 מיסד [...] שלשה: על פי 'בשלשה ספרים בספר וספור' (ספר יצירה א, א [מהדורת היימן (לעיל ביאור לטור 2), עמ' 59]). 67 שלשה כנגד שלשה: לאור הטור הבא נראה שהמשורר מפייט כאן פסוקים מ'ספר יצירה' שעניינם רצף המספרים שלוש, שבע ו-12. אם אכן כך, עניינו של טור זה הוא שלושת האבות שנתן הקב"ה בעולם כנגד שלושה עדים לדבר: 'שלושה אבות ותולדותיהן [...] ראה לדבר עדים נאמנים עולם שנה ונפש' (ספר יצירה ו, א [מהדורת היימן (לעיל ביאור לטור 2), עמ' 174]). אך לאורך 'ספר יצירה' יש מגוון רחב של 'שלשה כנגד שלשה', וייתכן שהמשורר לא התכוון לאחד מהם בלבד. 68 ספר [...] שלשה: נראה שאלה 'שבעה כובשין' הנזכרים ב'ספר יצירה' (שם). משמעו המדויק של 'הוליד שלשה' אינו ברור. 69 שנים עשר: אולי אלה 'שנים עשר גבולי אלכסון' הנזכרים ב'ספר יצירה' (שם), אך יש עוד מרכיבים ב'ספר יצירה' שמספרם שנים עשר. בעדים שלשה: עולם, שנה ונפש, הנזכרים בטור הבא. למקור מונחים אלה ראו לעיל ביאור לטור 67. 71 צוה בריתו: על פי תה' קיא 9. 72 קהל [...] שלשה: הקב"ה חילק את עמו לשלוש מחלקות: כוהנים, לויים וישראל. 73 ברועים שלשה: משה, אהרן ומרים, על פי זכ' יא 8 ומדרשו בבבלי, תענית ט ע"א. 74 באותות שלשה: שלושת האותות שנתן הקב"ה ביד משה, על פי שמ' ד. 75 שלשה לימים שלשה: עם ישראל, המכונה 'שלשה' (ראו לעיל ביאור לטור 72) התכונן במשך שלושה ימים לקבלת התורה. 76 תוה: סימן, כתב. בספרים שלשה: תורה, נביאים וכתובים. ולענין התאמת שלושת הספרים לעם המשולש השוו: בבלי, שבת פח ע"א.

1

אֲמֵן יוֹם זֶה לְכַפֵּר שְׁלֹשָׁה
בְּפֶר וְאֵיל וְשַׁעִיר שְׁלֹשָׁה
גְּדוֹל זֹכֶה לְמִדּוֹת שְׁלֹשָׁה
דָּתוֹ לְהַפְרִישׁ אַחַת שְׁלֹשָׁה 80
הַגִּנֹּן לְהִרְאוֹת זְבָחִים שְׁלֹשָׁה
וְלִשְׁמִיעַ לִילָה קוֹלוֹת שְׁלֹשָׁה
וְרִיזִים יִדְשְׁנוּ וְכָלוּ שְׁלֹשָׁה
חֲזוֹתָם שָׁחַר יִמָּהֵר שְׁלֹשָׁה
טָבֵל וְסָפַג וְלָבַשׁ וְקָדַם שְׁלֹשָׁה 85
יִקְטִיר וְיִיטִיב וְיִקְרִיב שְׁלֹשָׁה
כִּפְשָׁטוֹ כְּלִי פֹז יָקִים שְׁלֹשָׁה

77 לכפר] לכפר על ב 80 אחת] אחר ב 82 ולשמיע] ולשמיעו ב 85 וקדם] קודש ב 87 יקים] יקים ב

ו עניינו עבודת כוהן גדול ביום הכיפורים. סימן: א-ת שלמה הקטן חזק.

77 אמן יום זה: הקב"ה שמר 'אמן' יום זה לכפרת עוונות. ובמקור ב נכתב 'אמץ', אך נוסח היסוד מתאים יותר למשלב הלשון הפייטנית שנקט כאן המשורר. יום זה: יום הכיפורים, על פי ו' טז 30. לכפר שלשה: כנראה: לכפר על חטאים, עוונות ופשעים, הנזכרים בלשון הוידוי, וראו גם להלן הביאור לטור 89. 78 בפר ואיל ושעיר: קורבנות הכוהן הגדול ביום הכיפורים על פי ו' טז. 79 גדול: הכוהן הגדול. זוכה למדות שלשה: זוכה לכך שנוהגים בו בשלוש דרכי הכנה, המפורטות בטורים 80-82. אך ייתכן שהטור עומד לעצמו ומהלל את הכוהן הגדול שזוכה לשלוש מידות טובות, כגון הביכורים, שיש בהם שלוש מידות (משנה, ביכורים ג, י), או שמא כוונתו לכוהן שזוכה לאחד משלושה כתרים (הצעות שולמית אליצור). 80 דתו [...] שלשה: הטור מתייחס להפרשת הכוהן הגדול מביתו על פי משנה, יומא א, א. אך טיב ה'שלשה' הנזכרים אינו מבורר. במקור ב נכתב 'אחר שלשה' אך גם נוסח זה סתום. 81 הגון: כינוי לכוהן הגדול. להראות זבחים שלשה: על פי 'מעמידין אותו בשער המזרח ומעבירין לפניו פרים ואילים וכבשים' (משנה, יומא א, ג). 82 ולשמיע [...] שלשה: על פי 'בקש להתנמנם פרחי כהונה מכין לפניו באצבע צרדה' (משנה, יומא א, ז), ונראה ש'שלשה' הוא כאן כינוי לאצבע השלישית (השוו: 'זמה צרדה? אצבע אמצעית' [תנחומא, בא יד]). וירדן פירש שמדובר בשלושה קולות הנזכרים במשנה ובתלמוד: קול קריאת הכתובים וקול האצבע הצרדה (שם) וקול הברת יקירי ירושלים, על פי בבלי, יומא יט ע"ב. 83 זריזים: הכהנים המבקשים לתרום את הדשן למזבח מזרחיים, שכן 'כל הקודם את חברו זוכה' (משנה, יומא ב, א). וכלו שלשה: כנראה: יסיימו לדשן את שלושת הכלים שיש לדשנם, הם מזבח הנחושת, המזבח הפנימי והמנורה (הצעת שולמית אליצור). 84 חזותם [...] שלשה: כאשר נראה כוכב השחר ממחר הכוהן הגדול לעשות שלוש פעולות המפורטות בטור הבא. 85 טבל וספג ולבש: על פי המשנה, יומא ב, ד. וקדם שלשה: אולי הכוונה לשלוש הפעולות הבאות המתוארות שם: קידוש ידיים ורגליים, קירוף התמיד וזריקת הדם. במקור ב נכתב 'לבש קודש שלשה', ועל פי נוסח זה הכוונה לשלושה בגדי קודש, אך לא ברור באילו בגדים מדובר. 86 יקטיר ויטיב ויקריב: הקטרת קטורת של שחר, הטבת הנרות והקרבן הראש, האיברים, החביתין והיין, על פי המשנה (שם). 87 כפשוטו כלי פז: כשיריד את בגדי הזהב. יקים שלשה: נראה שכוונתו לכוהן שיקיים את שלוש פעולות הרחיצה: שני קידושי ידיים ורגליים וטבילה (על פי משנה, יומא ג, ד). ירדן הציע כי שלוש הפעולות הן: קידוש האיברים, טבילה, הסתפוגות. בכתב היד המשמש נוסח יסוד מנוקד 'יקים' מובנו אינו מחוור.

- לְפָרוּ יִקְרִיב וַיִּתְחִיל שְׁלֹשָׁה
מִכְפָּר וּמוֹדָה בְּמִלִּים שְׁלֹשָׁה
נָטַל שְׁעִירִים וְקִלְפֵי שְׁלֹשָׁה 90
סָבַל כְּלִי פֹר וְהָקִים שְׁלֹשָׁה
עָמַד שְׁנִית לְהוֹדוֹת שְׁלֹשָׁה
פָּרוּ יִשְׁחַט וַיִּקַּח שְׁלֹשָׁה
צוּעֵד לְהַקְטִיר וּמִשְׁלִים שְׁלֹשָׁה
קָפֵץ לְהוֹזֹת תַּחֲלֹת שְׁלֹשָׁה 95
רָצַח שְׁעִיר אֶחָד שְׁלֹשָׁה
שָׁקַד לְהַצְלִיף אֲמָצַע שְׁלֹשָׁה
תָּכַף וַיֵּצֵא לְכָלֹת שְׁלֹשָׁה
שָׁבַע יָזָה וּמִלָּא שְׁלֹשָׁה
לְשַׁעִיר יִקְרִיב וַיִּוְדָה שְׁלֹשָׁה 100
מִדְּבָר יִשְׁלַח נוֹשָׂא שְׁלֹשָׁה
הַקְטִיר וְהַכְלִיל וְשָׂרָף שְׁלֹשָׁה

98 תכף תקף ב

88 לפרו יקריב: ייגש אצל הפר, על פי המשנה, יומא ג, ח. ויתחיל שלשה: יתוודה וידוי ראשון מתוך שלושה וידויים של יום הכיפורים. 89 במלים שלשה: בשלוש לשונות של וידוי: 'עויתי', 'פשעתי', 'חטאתי', על פי נוסח הוידוי במשנה (שם). וייתכן שהכוונה לשלוש אוכרות של השם המפורש בכל וידוי, על פי 'תנו רבנן עשר פעמים מזכיר כהן גדול את השם בו ביום: ג' בוידוי ראשון ושלושה בוידוי שני ושלושה בשעיר המשתלח ואחד בגורלות' (בבלי, יומא לט ע"ב). 90 נטל [...] שלשה: משנה, יומא ג, ט. ושני השעירים והקלפי הם יחד שלושה. 91 סבל [...] שלשה: העלה את הגורלות מהקלפי, על פי המשנה, יומא ד, א. ואולי 'שלשה' הם הכוהן הגדול, הסגן וראש בית האב, העומדים זה לצד זה בשעת ההגדרה. 92 שלשה: ראו לעיל ביאור לטור 89. 93 ויקח שלשה: אולי הכוונה לשלושה קבין של גחלים שהוא חותה ביום הכיפורים, על פי המשנה, יומא ג, ד. 94 צועד להקטיר: הכוהן נכנס לקודש הקודשים כדי להקטיר, על פי המשנה, יומא ה, א. ומשלים שלשה: ביטוי קשה. אולי כוונתו: והוא משלים את מלאכת הנחת שלושת הקבין של הגחלים במקומם. 95 קפץ: הודרו. תחלת שלשה: ההזאה הראשונה מתוך שלוש הזאות. 96 רצח: שחט. שעיר אחד שלשה: אולי: שעיר אחד מתוך שלושת השעירים של עבודת היום – השעיר לה', השעיר לעזאזל ושעיר החטאת (הצעת שולמית אליצור). 97 להצליף אמצע שלשה: להזות 'לא למעלה ולא למטה אלא כמצליף' (משנה, יומא ג, ג). המילה 'שלשה' כאן עשויה להיות חלק מן הביטוי 'אמצע שלשה', ואז פירושה שמצליפים במקום האמצעי מבין שלושת המקומות (למעלה, למטה ובאמצע). אך ייתכן ש'שלשה' הוא מניין ההזאות הנוספות: דם השעיר בקודש הקודשים, דם הפר על הפרוכת מבחוץ ודם השעיר על הפרוכת מבחוץ, על פי המשנה, יומא ה, ד. 98 תכף: מיהר. לכלות שלשה: לסיים את ההזאה בשלושת המקומות: 'בפנים' [...] 'בהיכל' [...] 'במזבח הזהב' (משנה, יומא ה, ז). 99 ומלא שלשה: אולי כוונתו שהשלים את ההזאה בשלושת המקומות. ראו לעיל ביאור לטור 98. 100 לשעיר יקריב: יתקרב לשעיר המשתלח, על פי המשנה, יומא ו, ב. ויודה שלשה: 'עו פשעו חטאו לפניך בני ישראל' (שם). 101 נושא שלשה: השעיר לעזאזל, הנושא מטען משולש: העוונות, הפשעים והחטאים של ישראל. 102 הקטיר והכליל ושרף: המשך פעולותיו הכוהן הגדול על פי המשנה, יומא ה, ז: הכוהן קורע את אמורי השעיר והפר ומקטיר אותם על גבי המזבח. אחר כך הוא קולע אותם במקלעות (בלשון המשורר כאן 'הכליל'), והם מוצאים לשרפה.

הַקָּרִיב תָּמִיד וְהַקָּטִיר שְׁלֹשָׁה
 קֹדֶם לְהַטִּיב כְּמִצּוֹת שְׁלֹשָׁה
 טָהוֹר נִרְאָה בְּשִׁמּוֹת שְׁלֹשָׁה 105
 נִחָץ יִנְחָץ לְחֹדֶשׁ שְׁלֹשָׁה
 חֲסִדוֹ נִרְנָן בְּבִיאת שְׁלֹשָׁה
 וְמָרוּ נְשׁוֹרָר בְּחָגִים שְׁלֹשָׁה
 קָדְשׁוֹ נִשְׁנָן פְּעָמִים שְׁלֹשָׁה
 קָדוֹשׁ קָדוֹשׁ קָדוֹשׁ שְׁלֹשָׁה 110

[103] הקריב תמיד והקטיר [הקטיר תמיד וה...].ה ב

103 תמיד: קורבן התמיד של בין הערביים. והקטיר שלשה: קטורת של בין הערביים. ואולי כינויה 'שלשה' כיוון שזו פעולת ההקטרה השלישית של היום, לצד קטורת של שחר והקטורת המיוחדת של יום הכיפורים. 104 להטיב: להיטיב את הנרות, על פי המשנה, יומא ה, ד. כמצות שלשה: כפי שמצווה התורה שלוש פעמים (שמ' כו 20; מ 4; וי' כד 2). 105 טהור: כינוי לקב"ה. נראה בשמות שלשה: : שלושת השמות הנזכרים בשמ' ו 3: 'אָרָא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שְׁדִי ושמי ה' לא נודעתי להם'. 106 ינחץ: ימהר. לחדש שלשה: לא ידעתי פירושו. 107 בביאת שלשה: קשה לדעת באילו שלושה מדובר. אולי אלה אליהו הנביא, משיח בן יוסף ומשיח בן דוד. שלושת אלה נזכרים במספר פיוטים (בשמותיהם אליהו, מנחם, נחמיה) על פי תיאור הגאולה בספר זרובבל. ראו לעניין זה: 'עופר', 'מנחם ונחמיה – ושבתי נחמו', אוניברסיטת בר-אילן, דף שבועי 1231, פרשת ואתחנן, תשע"ז. 108 בחגים שלשה: שלושת הרגלים. 109 פעמים שלשה: על פי לשון הקדושה המופיעה בטור הבא.

ז

שְׁלֹשָׁה קְדוּשׁוֹת לְאֵל אֶחָד בְּאֵילֵי מִסְבָּה / אֵל נֶעְרָץ בְּסוֹד קְדָשִׁים רַבָּה
 שְׁמוֹ קְדוֹשׁ כְּעֶנְיָן מְשׁוֹרֵר בְּרַחֲשׁוֹ / וַיִּבְרַךְ כָּל בֶּשֶׂר שֵׁם קְדָשׁוֹ
 לְכֵן רוּחוֹ קְדוֹשׁ כְּעֶנְיָן חוֹזֶה בְּבִקְשׁוֹ / אֵיִה הַשֵּׁם בְּקִרְבּוֹ אֶת רוּחַ קְדָשׁוֹ
 מִכּוֹן כְּסָאוֹ קְדוֹשׁ כְּעֶנְיָן מְשׁוֹרֵר בְּדָרְשׁוֹ / אֱלֹהִים יֵשֵׁב עַל כְּסֵא קְדָשׁוֹ
 הֵן זְרוּעוֹ קְדוֹשׁ כְּעֶנְיָן חוֹזֶה בְּאֶרְשׁוֹ / חֲשֹׁף יֵי אֶת זְרוּעַ קְדָשׁוֹ 115
 הֵן דְּבָרוֹ קְדוֹשׁ כְּעֶנְיָן חוֹזֶה בְּפִרְשׁוֹ / מְפָנִי יֵי וּמְפָנִי דְּבָרֵי קְדָשׁוֹ
 קְדוֹשׁ זָכְרוֹ כְּעֶנְיָן מְשׁוֹרֵר בְּחֻדְשׁוֹ / וְהוֹדוֹ לְזִכְרֵי קְדָשׁוֹ

117 זכרו קדוש ב

ז עניינו קדושת האל. סימן: שלמה הקטן.

111 באילי מסבה: המלאכים הסובבים את האל משמיעים לו שלוש קדושות. אל [...] רבה: תה' פט 8. 112 כענין משורר ברחשו: כפי שאמר דוד המלך ('משורר'). ויברך [...] קדשו: תה' קמה 21. 113 לכן: נראה שכוונתו כאן: וכמו כן. חוזה: נביא. איה [...] קדשו: יש' סג 11. 114 אלהים [...] קדשו: תה' מז 9. 115 בארשו: באומרו, מלשון 'ארשת שפתיים'. חשף [...] קדשו: יש' נב 10. 116 מפני [...] קדשו: יר' כג 9. 117 והודו לזכר קדשו: תה' ל 5; צז 12.

טַכְס מְעוֹנו קְדוֹשׁ כְּעֶנֶן חוּזָה בְּלֶחְשׁוֹ / אֱלֹהִים בְּמַעֲוֹן קְדֹשׁ
נִבְאָר קְדֹשׁ יְשׁוּרוֹן אֵין כָּאֵל / יִי צְבָאוֹת שְׁמוֹ קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל

118 חוזה] ב[. ורר ב

118 טכס: ארגון וסדר. חוזה: הסיומת המקראית לקוחה מתהילים ועל כן נראה שצריך להיות כאן 'משורר', ואכן במקור ב נראה שזה הנוסח, אם כי כתב היד לקוי מעט. בלחשו: בניקוד זה פירושו: בשעה שלחש. אפשר גם לנקד בְּלֶחְשׁוֹ, ומובנו: בלחש שלו. אלהים במעון קדשו: תה' סח 6. 119 ישרון אין כאל: על פי דב' לג 26. יי [...] ישראל: יש' מז 4.

ח

120 יִשְׂרָאֵל אֲמוֹנִיךָ הַקּוֹרְאִים קְדֹשׁ / כִּי כֵן נֶאֱמַר עֲלֵיהֶם וְאֲנִשִּׁי קְדֹשׁ
בַּחֲרִי כְּהִנֵּנִי נִקְרָאוּ קְדֹשׁ / כִּי כֵן נִבְאָר לַחֵם אֱלֹהֵיהֶם הֵם מִקְרִיבֵם וְהָיוּ קְדֹשׁ
גַּם לְלוֹיִים מְשֻׁרְתִּים נִקְרָאוּ קְדֹשׁ / כִּי כֵן נִגְלַף וְאֶחָלָל שָׁרִי קְדֹשׁ
דְּתִי מִלְאֲכַת הַמִּשְׁכָּן קְדֹשׁ / כִּי כֵן נִדְרַשׁ לַעֲשׂוֹת אֵת כָּל מִלְאֲכַת עֲבֹדַת הַקְּדֹשׁ
הֵן אֲהֵל מוֹעֵד וְכָל כְּפָלִיו קְדֹשׁ / כִּי כֵן נִהְגָּה וְקִדְשֻׁתָּ אַתֶּם וְהָיוּ קְדֹשׁ
וְשִׁמּוֹנָה בְּגָדֵי כְהוֹנָה קְדֹשׁ / כִּי כֵן נִדְעָה וְעֲשִׂיתָ בְּגָדֵי קְדֹשׁ
וְךָ שְׁמֵן הַמִּשְׁחָה קְדֹשׁ / כִּי כֵן נִזְהָרָה וְעֲשִׂיתָ אֹתוֹ שְׁמֵן מִשְׁחַת קְדֹשׁ
חֲמֵדַת קִטְרֵת הַסַּמִּים קְדֹשׁ / כִּי כֵן נִחָקָה בְּמִתְכַנְתָּה לֹא תַעֲשֶׂה לָכֶם קְדֹשׁ
טַעַם אֵיל מִיִּלּוֹאִים קְרוֹי קְדֹשׁ / כִּי כֵן נִשְׁיָף וְכָל זֶרֶ לֹא יֵאָכֵל קְדֹשׁ
יֵתֵר הַמִּנְחָה קְרוֹי קְדֹשׁ / כִּי כֵן נִירַשׁ וְהַנּוֹתֵרֶת מִן הַמִּנְחָה לֹאֲהָרָן וּלְבָנָיו קְדֹשׁ
כָּלִיל הַחֲטָאֹת גַּם הִיא קְדֹשׁ / כִּי כֵן נִכְתָּב תִּשְׁחַט הַחֲטָאֹת לְפָנַי יִי קְדֹשׁ
לְמַדּוֹ כִּי הָאֵשׁ קְדֹשׁ / כִּי כֵן נִלְהַג וְזֹאת תּוֹרַת הָאֵשׁ קְדֹשׁ

120 אמוניך] אמונים ב[. הקוראים] מקוראים ב[. קדש] קדש וכן בהמשך ב[. 121 בחירי] בחירי ב[. 122 ללויים] לויים ב[. 123 דתי] דת ב[. 125 ושמונה] ושמונה ב[. 127 קטרת] קטרת ב[. קדש] קדש ד[. וכן בהמשך 128 כי כן] יום המנוחה לפניו, נכתב ונמחק ד[. 129 יתר המנוחה] יום המנוחה ד[. וכן המנוחה] ממנה ד[. 130 היא] הוא בד[. ותשחט] במקום אשר תשחט ד[.

ח עניינו הקדושה. סימן: א—ת אני שלמה בן יהודה גבירול.

120 הקוראים קדש: בשעת אמירת הקדושה, ואולי זהו שיבוש מ'הקוראים קדש'. הנוסח במקור ב, 'מקוראים קדש', מתיישב טוב יותר עם הסיומת המקראית של טור זה. ואנשי קדש: שמ' כב 30. 121 בחירי: נראה שיש להעדיף את הנוסח במקור ב: 'בחירי כהנים', ופירושו: הכהנים הנבחרים. נבאר: בואר, נאמר. לחם [...] קדש: וי' כא 6. 122 נגלף: נחרט, נכתב. ואחלל שרי קדש: יש' מג 28. 123 לעשת [...] הקדש: שמ' לו 1. 124 וקדשת [...] קדש: שמ' ל 29. 125 ושמונה בגדי כהונה: שמונה בגדים של כהן גדול, על פי משנה, יומא ז, ה. ועשית בגדי קדש: שמ' כח 2. 126 נזהר: הוזהר. ועשית [...] קדש: שמ' ל 25. 127 במתכנתה [...] קדש: שמ' ל 37. 128 נטיף: נאמר. וכל [...] קדש: וי' כב 10. 129 נירש: נראה שזו צורת נפעל של הפועל יר'ש, ופירושה: כך נמסר. והנותרת [...] קדש: וי' כב 3. 130 היא: מוסב על החטאת. ובמקורות ב, ד נכתב 'הוא', כמוסב על כליל החטאת. תשחט [...] קדש: וי' כב 18. 131 למדו: בלשון עבר, אך בכתב היד המשמש נוסח יסוד נוקד 'למדו' אולי על דרך הציווי (והמ"ם צריכה דגש), ואולי צריך להיות 'למדו'. נלהג: נאמר. וזאת [...] קדש: וי' ז 1.

- מביא זבח שלמים קדש / כי כן נמרץ ואכליו עונו ישא כי את קדש
נוצם תרומת קדשים קדש / כי כן ננאל כל זכר בכהנים יאכל אותו קדש
ספיחי שנה רביעית קדש / כי כן נסדר יהיה כל פרי קדש
עמדת עשרים גרה קדש / כי כן נערך מחצית השקל בשקל הקדש 135
פצח יום שבתון קדש / כי כן נפצה וביום השביעי יהיה לכם קדש
צהל ראש החג קדש / כי כן נצטוה ביום הראשון מקרא קדש
קרבת יום שביעי גם היא קדש / כי כן נקרא וביום השביעי מקרא קדש
רנת עצרת בכורים קדש / כי כן נרחש וקראתם בעצם היום הזה מקרא קדש
שלמי בכורים גם הם קדש / כי כן נשלח על שני כבשים קדש 140
תורת זכרון תרועה גם הם קדש / כי כן נתנה זכרון תרועה מקרא קדש
את יום העשור נקרא קדש / כי כן נאלף יום הכפרים הוא מקרא קדש
נחת ראשון ושמיני קרואים קדש / כי כן ננהר ביום הראשון מקרא קדש וביום השמיני
מקרא קדש
יסוד שש המערכות קדש / כי כן נודע ואכלהו במקום קדש כי קדש
שנת החמשים גם היא קדש / כי כן נשפט כי יובל היא קדש 145

132 מביא זבח השלמים] מילולו כי השלמים בד 133 תרומות] תרומות בד | ננאל] נ...ם ב ננהל ד | כל] כי ד בכהנים] ליתא בד
134 ספיחי שנה] פפיח שנה סחיף ד | יהיה כל] ואכלו את ב תאכלו את ד 135 עמדת] ערך ד 137 החג] החודש ד 138 שביעי] שמיני
בד השביעי] השמיני בד 140 על] עלי ד 141 נתנה] נתוה ד 144 המערכות] המערכת ד

132 מביא זבח שלמים: במקורות ב, ד נוסח טור זה: 'מילולו כי השלמים קדש', ושני הנוסחים תואמים את העניין ואת סגנונו של הפיוט. נמרץ: נמסר בתקיפות. ואכליו [...] קדש: וי' יט 8. 133 ננאל: שורש זה משמש לציון דברי שטות, ואין הוא נראה מתאים כאן. במקור ד נכתב 'ננהל' שמוכנו על פי רוב: התהלך או הונהג, ואף הוא אינו נראה מתאים. במקור ב ניכרת מ"ם סופית, ועל כן ייתכן שיש לתקן: 'ננאל'. כל [...] קדש: במקור המשמש נוסח יסוד נוספה כאן תיבת 'בכהנים' שמקורה בפסוק דומה (וי' 22), ונראה שזו טעות המעתיק. הפסוק הנכון ללא תיבה זו (במ' יח 10) אכן מופיע במקורות ב, ד, ועל כן הותרתי את התיבה היתרה ללא ניקוד. 134 יהיה [...] קדש: וי' יט 24. 135 עמדת: הוראת המילה אינה ברורה. במקור ד נכתב 'ערך', ונוסח זה מתקבל על הדעת, אך ייתכן שהוא נגרר מהסיפא של טור זה. עשרים גרה: ערכו של השקל לצורך מניית בני ישראל באמצעות מחצית השקל, על פי שמ' ל 13. מחצית [...] הקדש: שם. 136 פצח: דבר, אמירה. וביום [...] קדש: שמ' לה 2. 137 ראש החג: על פי רוב מציין המונח חג את חג הסוכות, והסיומת המקראית של טור זה אכן מופיעה בעניין סוכות, אך לפי סדר מניית המועדים כאן נראה שהכוונה לפסח. ביום [...] קדש: וי' כג 7. 138 קרבת יום שביעי: הקרבה לפני ה' בשביעי של פסח. וביום [...] קדש: שמ' יב 16; במ' כח 25. במקורות ב, ד הנוסח הוא 'קרבת יום שמיני [...] וביום השמיני מקרא קדש'. נוסח זה נראה חשוד כיוון שהסיומת המקראית אינה מתאימה לפסוקים שעניינם שמיני עצרת. ייתכן שמעתיקים תיקנו את הנוסח בהנחה שה'חג' בטור 137 הוא סוכות, ושטור זה ממשיך את העיסוק בנושא של קודמו. 139 וקראתם [...] קדש: וי' כג 21. 140 שלמי בכורים: זבח השלמים של חג הביכורים. על [...] קדש: וי' כג 20. 141 זכרון תרועה: של ראש השנה. נתנה: לשון אמירה ושינון, מארמית (כגון תנו רבנן). זכרון [...] קדש: וי' כג 24. 142 יום העשור: יום הכיפורים. נאלף: נלמד. יום הכפרים [...] קדש: וי' כג 27. 143 ראשון ושמיני: של סוכות. ננהר: נאמר בפירוש. ביום [...] קדש: וי' כג 35–36. 144 שש המערכות: שתי המערכות שעל כל אחת מהן הונחו שש כיכרות של לחם הפנים, על פי וי' כד 6. ואכלהו [...] קדש: וי' כד 9. 145 יובל היא קדש: וי' כה 12.

- להג נדר נפשות קדש / כל אשר יתן ממנו ליי [יהיה] קדש
מענה תמורת בהמה קדש / כי כן נמלץ והיה הוא ותמורתו יהיה קדש
הן שדה לא נגאל קדש / כי כן נהדר והיה השדה בצאתו ביכל קדש
החרם אדם ובהמה ושדה קדש / כי כן נהגה כל חרם קדש
קבוצת מעשר זרע ופרי עץ קדש / כי כן נקבע מפרי העץ ליי הוא קדש 150
טעם מעשר בקר וצאן קדש / כי כן נטיף העשירי יהיה קדש
נשיאת תמורתם גם הם קדש / כי כן ננחל והיה הוא ותמורתו יהיה קדש
בכורות אדם ובהמה קדש / כי כן נביע לא תפדה קדש
רק עשיריה עוד תקרא קדש / כי כן גרום מצבת בם זרע קדש
יפעת הר ציון תקרא קדש / כי כן נחל ובהר ציון תהיה פליטה והיה קדש 155
הליכות הבית יקראו קדש / כי כן נהגה והיה שם מסלול ודרך ודרך [ה]קדש
וגבול הבית יקרא קדש / כי כן נודע תרימו תרומה ליי קדש
דגול לביתך נאזה קדש / דורשיך ישתחויו לך בהדרת קדש
המולות שנאנים בקדש בקדש / הליכות אלי מלכי בקדש
גדודי קדש צבאות קדש / גם יי בם סיני בקדש 160
בכך ידודון מלאכי קדש / ביום חליך בהררי קדש

146 יהיה על פי ד ליתא ג 147 תמורת תרומת ד 148 נהדר נסדר ד 156 הקדש קדש ג

146 להג: דבר הנדר. נדר נפשות: מה שנדר אדם לה'. כל [...] קדש: וי' כז 9. יהיה: בנוסח היסוד מילה זו איננה, והשלמתי לפי נוסח המסורה ולפי מקור ד. 147 מענה: כמו 'להג' בטור הקודם. תמורת בהמה: מה שימיר בו אדם את הבהמה שהוקדשה לקורבן. והיה [...] קדש: וי' כז 10. 148 שדה לא נגאל: שדה שהוקדש, ושלא נגאל עד היובל. נהדר: נאמר ברוב פאר, ואולי כוונתו נאמר שוב ושוב. והיה [...] קדש: וי' כז 21. 149 החרם [...] ושדה: אחד מאלה שהוחרמו על ידי בעליהם לה'. כל חרם קדש: וי' כז 28. 150 קבוצת מעשר: המעשרות שקובצו יחד. מפרי [...] קדש: וי' כז 30. 151 נטיף: נאמר. העשירי יהיה קדש: וי' כז 32. 152 נשיאת תמורתם: לקיחת ('נשיאת') בהמה אחרת במקום העשירית שנועדה להיות מעשר. ננחל: לשון נחלה וירושה. והיה [...] קדש: וי' כז 33. הסיומת זהה לזו שבטור 147, אך לקוחה מהמשך אותו פרק, והפעם בעניין מעשר הבהמה. 153 בכורות אדם ובהמה: על פי במ' יח 15–20. לא תפדה קדש: במ' יח 17. 154 עשיריה: כינוי לישראל, על פי יש' י' 13. גרום: נרמו, והלשון על פי איוב טו 12. מצבת [...] קדש: יש' י' 13. 155 יפעת הר ציון: בית המקדש, והכינוי יפעה על פי יח' כז 7. ובהר [...] קדש: עו' 17. 156 הליכות הבית: לאור הפסוק שמובא בהמשך נראה שהכוונה: הדרכים המובילות אל בית המקדש. והיה [...] קדש: יש' לה 8; וזהו חלק מתיאור אחרית הימים בפרק זה. הקדש: בכתב היד המשמש נוסח יסוד נכתב 'קדש', ותיקנתי על פי נוסח המסורה. 157 וגבול הבית: מלוא שטחו של בית המקדש, כפי שהוא מתואר ביח' מה. תרימו [...] קדש: יח' מה 1. 158 דגול: כינוי לקב"ה, על פי שה"ש ה 10. לביתך נאזה קדש: תה' צג 5; והניקוד על פי המסורה שם. ישתחויו [...] קדש: תה' כז 2 ועוד. 159 המולות שנאנים: שירת המלאכים. הליכות [...] בקדש: תה' סח 26; ופירושו: מידותיו ופעולותיו של הקב"ה. 160 גדודי קדש: המלאכים. יי [...] בקדש: מתוך תיאור המלאכים, תה' סח 18. 161 ידודון: תה' סח 13. חליך בהררי קדש: נראה שהוא על פי תה' קי 3, ושם נכתב 'ביום חילך בהררי קדש' וכנראה כך צריך להיות אף כאן. נראה שהמעתיק נסחף אחר הביטוי 'הררי קדש' בתה' פז 1.

יְעִידֵי קֹדֶשׁ יִרְאֵי קֹדֶשׁ / יוֹצְאֵי קֹדֶשׁ בְּאֵי קֹדֶשׁ
רוּחָשֵׁי קֹדֶשׁ מְזַמְרֵי קֹדֶשׁ / רְצִי קֹדֶשׁ שְׁבִי קֹדֶשׁ
וְלִשְׁם הַקֹּדֶשׁ יִכְתִּירוּ קֹדֶשׁ / וּמִזֶּה קֹדֶשׁ וּמִזֶּה קֹדֶשׁ
165 לְהַשְׁמִיעַ קֹדֶשׁ לְנֶאֱדָר בְּקֹדֶשׁ / לְשֵׁלֶשׁ הַקֹּדֶשׁ לְאַחַד בְּקֹדֶשׁ
נִקְדִּישֶׁךָ וְנַעֲרִיצֶךָ בְּנֶעֱמֶם שִׁיחַ סוּד שְׂרָפֵי קֹדֶשׁ

162 יעיד: כנראה: המיועדים לקודש. 163 רוחשי: אומרי. רצי קדש שבי קדש: על פי יח' א 14. 165 לנאדר בקדש: כינוי לקב"ה, על פי שמ' טו 11. 166 נקדישך [...] קדש: לשון הקדושה.

ב

מצד תכניו סילוק זה דומה לסילוקים רבים שקדמו לו. כדרכם של פייטנים קדמונים נע אבן גבירול בסילוקו בין תכנים שנוגעים לעניינו של יום ובין תכנים שמבשרים את הגעת הקדושה, כגון תיאור המלאכים ושירתם. אך מצד התבניות דווקא נבדל סילוק זה מקודמיו. הסילוק של אבן גבירול אחוז כולו בתבניות של אקרוסטיכון, חרוז ומשקל, והמעבר ממקטע למקטע נעשה על ידי חתימה בסימנת מקראית ושרשור, למעט המעבר במקטעים ה-10, שאולי יש לראותם כרצף שירי אחד. גיבוש תבניתי זה מנוגד לאופיים של סילוקים רבים שכתבו משוררים קדם-ספרדים, מימי אלעזר בירבי קליר והלאה. בסילוקים אלה ניכר על פי רוב ההפך הגמור: צורניות רופפת, היעדר חתימה ומהלכי שירה שעיקרם דרשנות ותיאור רחבי היקף. אם כן לכאורה סילוקו של אבן גבירול חריג על רקע הסילוקים שקדמו לו. אך למעשה שורשיה של הקפדנות הצורנית שבסילוק זה מצויים כבר בפייטנות המזרחית שקדמה לו ובפרט בסילוק שחיבר אבן אביתור.

בהגדרת הסילוק במילון המונחים של שירת ימי הביניים כתב פליישר כי 'הסילוק הוא בדרך כלל פיוט מקיף הכתוב בלשון נשגבה ומחורזת, אבל בלי עיצוב צורני מוצק. בדרך כלל אין בסילוקים שימוש באקרוסטיכונים ובמבנים סטרופיים סימטריים. הקטע מסכם בהרחבה גדולה את נושאי הקדושתאות ומגיע לקראת סופו לספר במלאכים ובשירתם'.¹⁴ להגדרתו זו הוסיפה שולמית אליצור היבט חשוב ועקרוני בסילוקים והוא אופיים הדרשני. מונח זה חשוב כיוון שהוא מבהיר כי הסילוק המזרחי הרגיל לא רק מסכם נושאים, כדברי פליישר, אלא מרצה אותם באופן דינמי, תוך מעבר מעניין לעניין ולעיתים תוך שימוש בתבניות נרטיביות ורטוריות מרתקות.¹⁵ שילוב הגדרותיהם של פליישר ואליצור מספק תיאור תמציתי של סילוקים רבים מן המזרח, מאיטליה

14 ח' שירמן, תולדות השירה העברית בספרד הנוצרית ובדרום צרפת, בעריכת ע' פליישר, ירושלים תשנ"ו, עמ' 692.

15 לדיון בהיבטים דרשניים בפייטנות בכלל ובסילוק בפרט ראו: ש' אליצור, 'לדרכי עיצובה של הדרשה האנלוגית בפיוטים', י' לוינסון, י' אלבוים וג' חזן-רוקם (עורכים), היגיון ליונה: היבטים חדשים בחקר ספרות המדרש, האגדה והפיוט: קובץ מחקרים לכבודו של פרופסור יונה פרנקל במלאת לו שבעים וחמש שנים, ירושלים תשס"ז, עמ' 499-528; הנ"ל, 'דוֹשִׁיחַ על דוֹשִׁיחַ: בין ר' יהודה הלוי לדרמה פייטנית קדומה',

ומאשכנז המצויים בדינו.¹⁶ מכלול היבטים זה של הסילוק אף מקל להבחין בינו ובין המרכיב של הקדושתא שבא על פי רוב לפניו: הרהיט. באותו מילון מונחים כתב פליישר כי 'בפיוט הקדום הרהיט הוא בעל מבנה סכימטי ויש בו שימוש תכוף מאוד במלות קבע ובאליטרציות. בפיוטים כאלה, הפייטן חוזר על פי רוב על משפט אחד תוך החלפת כמה ממילותיו בשמות נרדפים; הם נקראים "פיוטי תבנית"'.¹⁷ הגדרות אלה כורכות יחד את הסוג הפייטני (סילוק, רהיט) עם נטיות תוכניות וצורניות מובהקות ומנוגדות: מצד אחד הסילוק, העשוי פרוזה חרוזה, והמספר בהרחבה גדולה, בתנועה נמרצת וללא תבנית, וכנגדו הרהיט, המספר בסכמטיות ובחזרתיות, בתוך תבניות מוצקות וברורות. כהמשך ישיר להבחנה זו בין הרהיט לסילוק נהוג במחקר להציג את הסילוק כפיוט המעביר לקדושה, בעוד הרהיט אינו קשור לקדושה אלא לתכנים שכבר הופיעו בקדושתא.

ואולם הדיון של אליצור בתולדות הקדושתא יש בו כדי לשנות את פניה של תמונה מוכרת ומקובלת זו. לדברי אליצור נוסחי קדושתאות ארץ ישראליות קדומות, בהן גם קדושתאות ינני, מלמדים כי בראשית תולדות הפיוט שימשו הרהיט והסילוק גם יחד כחטיבת המעבר מגוף הקדושתא לקדושה.¹⁸ אומנם מימי אלעזר בירבי קליר התרחב הסילוק באופן משמעותי ולבש את פניו הדרשניים והמפורזים המוכרים, אך לדברי אליצור 'העובדה שעד לשלהי התקופה הקלסית של הפיוט נרשמו מקרים שבהם קו הגבול בין הרהיטים לסילוק בלתי ברור, ואף מעתיקים בתקופת הגניזה ראו לעתים קרובות ברהיטים חלק מסילוקים, זורעת אור חדש על מבנה הסילוק גם בתקופות מאוחרות יותר'.¹⁹ ואכן החידוש שבדברי אליצור מערער שתי הנחות נפוצות באשר לסילוק: ההנחה שהסילוק לבדו מוביל לקדושה, וההנחה שהוא בהכרח מארג טקסטואלי מפורז ונטול גיבוש תבנית.

לאור חידוש זה יש להתייחס אל פיוטי החטיבה השלישית של הקדושתא באמצעות הגדרות מורכבות וגמישות יותר. כבר אי אפשר לראות במונחים רהיט וסילוק תחומים מובדלים זה מזה

ע' יסיף, ח' ישי וא' כפיר (עורכים), אות לטובה: פרקי מחקר מוגשים לפרופסור טובה רוזן (מכאן, יא; איל פריזנט, 1) באר שבע תשע"ב, עמ' 115–134.

16 לדיון בסילוק המזרחי בתקופה הקלסית ראו: אליצור, סוד משלשי קודש (לעיל הערה 2), עמ' 294–361. דרכם של פייטני איטליה ואשכנז בסילוק הייתה כדרכם בעיצוב קדושתאות בכלל, לאמור נאמנות רבה להלכות הקדושתא הקלסית. ראו: פליישר, שירת הקודש (לעיל הערה 1), עמ' 445–448. בקרב פייטני איטליה יוצא מכלל זה משולם בר' קלונימוס, כפי שיצוין להלן.

17 שירמן ופליישר, תולדות השירה (לעיל הערה 14), עמ' 704.

18 ראו אליצור, סוד משלשי קודש (לעיל הערה 2), עמ' 294–324. אליצור ניסחה הבחנה זאת ברחבות גדולה על פי גילויים חדשים רבים מן הגניזה. יש לציין כי גם פליישר היה ער לתופעה זאת, ובדיונו הכללי ברהיטים בתקופה הקלסית העיר כי דווקא בהם ניכרת גם 'נטייתם של הפייטנות להפקיע מחזקתם התבניתית קטעית פיוט שהמסורת קבעה להם צורות פשוטות מדי או בלתי מסודרות' (פליישר, שירת הקודש [לעיל הערה 1], עמ' 148). בכך ביקש פליישר לכלול בהגדרה העקרונית של הסוג גם את יכולת התנועה והשינוי שלו. מתודה זו עדיפה מקביעת 'חוק' של סוגה כלשהי והצגת החריגות מהחוק כססיות מהתקן המסורתי.

19 אליצור, סוד משלשי קודש (שם), עמ' 316.

באופן מוחלט. לעיתים מה שאנו רגילים לכנות רהיט הוא למעשה חלק מן הסילוק, ולעיתים מה שאנו רגילים לכנות סילוק מכיל חטיבות שמאפייניהן הפואטיים והריתמיים קרובים דווקא למה שמצוי תדיר ברהיט. תיאור זה איננו שולל את ההבחנה בין רהיט לסילוק. אדרבה, בקדושתאות רבות – ובהן זו של אבן גבירול – אי אפשר להעלים עין מהמעבר בין הרהיטים, המפייטים פסוקים מילה אחר מילה, לסילוק, שעובר לסגנון המנוני המדבר בשבח האל ובקדושתו. אך מתברר שהבחנה זו בין רהיט לסילוק אינה חובקת כול, ובעיקר אינה קובעת גבולות צורניים חד-משמעיים בין שני סוגי הפיוטים. הזיקה החזקה בין הרהיט לסילוק, שהתקיימה באופנים עוברים עוד בימי הפייטנות הקדם-קלסית, המשיכה לתת את אותותיה גם מאות שנים אחר כך, והיא יכולה להסביר כיצד זה כתבו משוררים כאבן גבירול סילוק בתבניות הרגילות דווקא ברהיטים.

אם כן מסקנותיה של אליצור באשר לרהיטים ולסילוק פותחות פרק חדש בהערכה של סוגי פיוט אלה. מעתה אי אפשר להניח מראש שבין הרהיט לסילוק עומדת מחיצה שמבחינה ביניהם, אלא יש להתבונן בכל מקרה לגופו ולעיין לא רק במה שמבדיל את הפיוטים זה מזה אלא גם במשותף להם. מבט כזה מציג את החטיבה השלישית של הקדושתא כמקום שמתרוצצות בו שתי אפשרויות סגנוניות: מצד אחד חזרה צלילית ורעיונית שאחווה בתבניות מוקפדות, ומצד אחר הרצאת דברים רחבת נשימה שארגונה התבנית רופף.²⁰ אכן משוררים מסוימים, והקלירי בראשם, ניהלו התרוצצות זו תוך הפרדה חדה יחסית בין הסגנונות. אך מדיונה של אליצור עולה שמסורת פייטנית חשובה לא פחות ניהלה את ההתרוצצות הסגנונית הזו בדרכים אחרות. אליצור עצמה לא דנה בשיטות השונות שבהן שתי הנטיות הללו התערבו זו בזו, אך מתוך שפע הדוגמאות שהביאה למסורת זו ניתן לחלץ שני סוגים עיקריים של עירובים סגנוניים אלה. מכאן והלאה אין מונחי דיוני לקוחים ישירות מדבריה של אליצור, אלא נבנים מכוח הגילוי שלה ומציעים הבחנה משנית שתקרב אותנו לאפיון מדויק יותר של הפואטיקה של הסילוק.

דרך אחת שבה מתערבות שתי הנטיות הסגנוניות בגופו של סילוק אחד היא דרך הסירוג. במקרים כאלה הסילוק מורכב מחטיבות סגנוניות שונות, למשל רובו עשוי ממהלך דרשני מקיף, אך בראשו, באמצעו או בסופו מופיעים מקטעים חזרתיים ודחוסים. דרך אחרת, חשובה לא פחות, היא מעין התכה של הסגנונות זה בזה, ליצירת סילוק שהוא גם דחוס וחזרתי וגם סיפורי או תיאורי, עם היבטים של דרשנות ואורך נשימה. על מנת להתקרב לעניינו של הסילוק של אבן גבירול, אדגים את שתי השיטות באמצעותו. דוגמה מובהקת לסירוג הסגנונות עולה למשל מהשוואת מקטעים ג–ד למקטעים ז–ח בסילוק זה. מקטעים ג–ד מושתתים על אליטרציות מרובות וחזרה על תוכן בסיסי אחד, ומקטעים ז–ח מציגים מהלך שעיקרו פריסת קטלוג פייטני של הקודש, שמורכב מדברי המשורר ומחלקי פסוקים; מקטעים ג–ד עשויים טורים קצרים וקצביים, ואילו

20 אליצור עצמה התייחסה לכפל הסגנונות הזה כאשר השתמשה בשמות התואר רהיט וסילוק לסגנונות לשון ומקצב בפיוטים אלה. בדברים הבאים אבקש להימנע ממונחים אלה כיוון שהם משמרים בכל זאת זיקה לסוגי פיוט מוגדרים במקום לציין נטיות סגנוניות.

הטורים במקטעים ז-ח ארוכים, וכוללים מילות הסבר והוראה – לכן, הן, כי כן וכדומה – וכך הם יוצרים מהלך שירי פשוט וארוך נשימה. שני צמדי המקטעים הללו הם חלק מאותו סילוק, אך בכל אחד ניכרת נטייה סגנונית אחת מובהקת, כך שהסילוק נעשה מסירוגן של הנטיות זו אחרי זו.

במקטעים ה-ו שבסילוק זה אבן גבירול עירב את הסגנונות והתיך אותם זה בזה. מצד אחד מהלך הפיוטים הללו תיאורי ועיקרו סקירה מלאת תנופה של עולם המלאכים ושל סדר עבודת הכוהן הגדול ביום הכיפורים. מצד אחר סקירה זו נעשית בטורים קצרים ומוקפדים, קבועים במשקלם, נטולי מילות הסבר או דרשנות, שמסתיימים במילה אחת חוזרת. אפשר לחוש בעירוב שני הסגנונות כבר בטורים הפותחים את מקטע ה:

יעריצו אל נערץ בקדושות שלשה
 בסוד חיה ואופן ושרף שלשה 55
 גלומי שש פרודי שלשה
 דגולות ארבע בהליכות שלשה
 הן רוצם ולכתם והנשאם שלשה
 ועודי אך בפה דמויי שלשה

לכאורה לפנינו מעין דרשה, שכולה תלויה במילה הפותחת 'יעריצו'. הדובר עומד לתאר את המלאכים וחיות הקודש המעריצות ומקדישות לאל. ואכן הוא נע קדימה ומתאר היבטים שונים של עולם המלאכים זה, תוך שהוא נשען על תיאורים מקראיים שונים. אך מפליא לראות עד כמה תנועת הדרשה איטית ורוויה חזרות ומגבלות. אין כמעט טור שאין בו חזרה סמנטית כלשהי (חיה – אופן, גלומי – פרודי, רוצם ולכתם); אין טור שחורג מן המשקל של ארבע ההטעמות; התנועה אחוזה בסדר אלף-ביתי מופתי; וחשוב מכול: בנקודת החרוז יש חזרה על תיבת 'שלושה'. יהא החידוש התוכני בכל טור אשר יהא, הנחיתה על מילה חוזרת זו בסוף הטור בולמת את תנופת השינוי והחידוש, ואת מקומה תופס עקרון החזרה ללא פשרות. אם כן 'שלושה' מופיע כאן לא רק כחרוז אלא כחותמת איתנה שבכוחה לבלוע כל שינוי, ולו העז ביותר; הכול בשיר זה מוכרח לציית לצו ה'שלושה' תוך שהוא מרחיבו ומבארו מכל צדדיו.

הסילוק של אבן גבירול מדגים באופן נרחב את תוצריה של המסורת הפייטנית שתיארה אליצור, מסורת שבתוכה הרהיט והסילוק מזינים זה את זה בסגנונם ובדגמיהם הפואטיים והריתמיים. האם היה אבן גבירול המשורר הראשון שנהג כך בסילוקיו? סקירתה של אליצור מלמדת שהתשובה על כך שלילית. היא ציינה כמה וכמה משוררים ששילבו נטיות אלה על דרך הסירוג, ואף סיפקה הצצה למקרים שבהם שולבו נטיות אלה בסילוקים על דרך ההתכה. היבט זה עולה תוך כדי דיון תמציתי בשני סילוקים מאוחרים, האחד מקדושתא לפסח מאת ר' שלמה סולימן אלסנג'רי והשני מקדושתת מנחה של יום הכיפורים מאת אבן אביתור. בשני המקרים העמידו הפייטנים סילוק שעיקר מהלכו דרשני ורטורי, אך אבני הבניין שלו הן חזרה ודחיסות

לשונית.²¹ לענייני חשוב במיוחד מקומו של אבן אביתור במסורת זו, שכן מן המפורסמות הוא שהמעמד שלו ליום הכיפורים שימש דגם לפייטנים הספרדים שאחריו, ואבן גבירול בכללם.²² הסילוק של אבן אביתור למנחה של יום הכיפורים, שהזכירה אליצור, מורכב משלוש חטיבות משורשרות ועוד חטיבה קצרה המובילה לאמירת הקדושה. בתוך אותן שלוש חטיבות אחוזים כל הטורים ללא יוצא מן הכלל באקרוסטיכון ובמשקל תיבות, וכל אחת מהן נחתמת בסימנת מקראית. הדובר בסילוק הוא מעין שליח ציבור המבקש רחמים וסליחה עבור כנסת ישראל, המכונה בפיו 'גדועה גנוחה'. הנה קטע מהסילוק שכולל את המקטע הראשון וכמה טורים מן המקטע השני:

את אומץ אמונתך אשוחח
 בבואי במנחה במילה בשיחה
 גאה גונן גדועה גנוחה
 דאובה דויה דרוסה דלוחה
 5 הסוככת הלוח הליכות הנכוחה
 וכוזעת ומשתחה ובורכת ומשתחה
 זוקפת זעקתה זעומה זנוחה
 חשופת חלייתה חלוצת חחה
 טופפת טיף טעמי טוחה
 10 יהיר יום יום ידיחה
 כבוש כתמיה כצגתה כאלוחה
 כי עמך הסליחה
 הסליחה / למולך למחול לה לסליחה
 לפניך לוחשת להג לקחה
 15 מעדו מתניה מרפיון מזיחה [...]²³

21 לדיון בסילוקים אלה ראו: אליצור, סוד משלשי קודש (לעיל הערה 2), עמ' 316–324. סילוקו של אבן אביתור שנדון שם יתואר להלן. סילוקו של אלסנג'ארי שאליצור דנה בו מופיע בסיום קדושתא לפסח וראשיתו במילים 'אזכיר נעמיך'. לנוסח מלא ומבואר של הסילוק ראו: ע' הכהן, 'קדושתאותיו של ר' שלמה סולימן אלסנג'ארי למועדי השנה', עבודת דוקטור, ב, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשס"ד, עמ' 31. ראוי לציון בהקשר זה גם הסילוק בקדושתא שלו למוסף של יום הכיפורים, 'אתה סולחן לישראל' (שם, עמ' 247–251), שאף בו יש מספר סממני תבנית דומיננטיים.

22 ראו: ח' שירמן, תולדות השירה העברית בספרד המוסלמית, בעריכת ע' פליישר, ירושלים תשנ"ו, עמ' 309–314 ובעיקר הערה 314 שם; פליישר, פרקי פיוט (לעיל הערה 8), עמ' 649–653. ייתכן שאבן גבירול נחשף לסילוקים ובהם עירוב סגנונות אף ביצירתם של קודמיו מן המזרח, אלא שידעונו בתחום זה מוגבלות עד מאוד וקשה לדעת עד כמה הוא הכיר את מורשתם של פייטני ארץ ישראל ובבל. לדיון עדכני בשאלת ההיכרות של הספרדים עם מורשת הקלירי ראו: מ' רנד, 'שרידי המורשת הקלירית בפרובנס' קטלוגיה ובספרד: בעקבות ממצאים חדשים מן הגניזה', תרביץ, פד (תשע"ו), עמ' 417–435.

23 הנוסח כאן על פי שחזורה של אליצור מכ"י אוקספורד, בודליאנה Heb. d. 25 (נויבאואר 2723/1), דף 25.

הדובר בקטע זה הוא שליח ציבור המבקש רחמי שמיים על כנסת ישראל. מן הצד הצורני בולטים כאן כמה היבטים: השיר ערוך באקרוסטיכון אלף-ביתי ובחרו מבריה, ושקול במשקל תיבות מדויק של ארבע תיבות לטור. נוסף על כך הטורים עשויים אליטרציה צפופה של עיצורים, ואות האקרוסטיכון חוזרת ארבע פעמים בכל טור, כמקובל ברהיטים. לבסוף המקטע הראשון נחתם בסיומת מקראית ומוביל למקטע הבא על דרך השרשור. כל אלה לכאורה מקרבים את המקטע הזה לנטייה הסגנונית שעיקרה חזרה ודחיסות. אך בכל זאת, בתוך כל הקפדנות הצורנית, חתר כאן אבן אביתור למבע רטורי רציף ודינמי, ובמובן זה שימר אף את הנטייה הסגנונית לתנועה ולדרשנות. הדובר במקטע הראשון מציג את כנסת ישראל, מונה מספר צדדים לסבלה ולדבקותה, מציין את אימת האויב עליה, ומשם פונה לבקשה מפורשת למחילה. כך בתוך החזרות הצליליות הרבות יש תנועה עיקשת קדימה, מן התיאור אל הבקשה, מן המצב בהווה לעבר העתיד המיוחל, מן השעבוד אל משאלת השחרור. אם כן סילוק זה מחזיק בעת ובעונה אחת מרכיב דרשני, דינמי, שנע בתנופה רבה קדימה, וגם מרכיב צורני שיש בו חתירה לחזרה ולתנועה הסובבת סביב אותה נקודה צלילית.

בכל סילוקיו של אבן אביתור שנמצאו עד עתה יש מידה כלשהי של שילוב בין הנטיות שהזכרתי. לצד הסילוק למנחת יום הכיפורים מוכרים במחקר עוד שלושה סילוקים שחיבר: לנעילה של יום הכיפורים, לשביעי של פסח ולשבועות.²⁴ באשר לסילוקים הנדפסים יש להבליט את העובדה שכולם עומדים בסיומן של השילובים הנדונים כאן. את סילוקו לשביעי של פסח, שתחילתו 'לעולם ועד ימי פלאך', פתח וסגר אבן אביתור במקטעים מוקפדים מבחינה צורנית, אך ביניהם שילב מקטע של דרשה אנלוגית בסגנונו של הקלירי. בסילוק מקדושת שבועות, המצוי בידינו לפחות בחלקו, נטה יותר אבן אביתור להתכח בין הסגנונות: הסילוק מחזיק דרשה על 'קול ה' העשויה בסטרופות מרובעות, שבסוף כל אחת מהן סיומת מקראית מזמזור כט בתהילים. האם למד אבן גבירול מאבן אביתור? מסקנה כזו נראית מתבקשת, אלא שעד עתה לא היה

תודה שלוחה לפרופ' אליצור על שהרשתה לי להשתמש בנוסח זה. לדיון בסילוקי אבן אביתור למנחה ולנעילה של יום הכיפורים ראו: פליישר, יצירתו של אבן אביתור (לעיל הערה 3), עמ' 272–283, וההפניות שם לדיונים בסילוקים מסוימים.

24 הסילוק לנעילה נדפס אצל א"ל לנדסהוטה, עמודי העבודה, ב, ברלין תרי"ז–תרכ"ב, נספח, עמ' xxiii–xxiv. חלקו הראשון הובא גם אצל א' מירסקי, ילקוט הפיוטים: מבחר שירים עתיקים מזמנו של יוסי בן יוסי ועד זמנו של ר' ישראל נג'ארה, ירושלים תשי"ח, עמ' סח. לסילוק לשביעי של פסח (ויושע) ראו: ע' פליישר, 'וסף אבן אביתור: קדושתא ליום ויושע', מחקרי ירושלים לספרות עברית, כא [אסופת מאמרים לזכר מנחם זולאי] (תשס"ז), עמ' 133–170; הנ"ל, 'לקדמוניות ספר יצירה: העדות הקילירית ומסביבה', תרביץ, עא (תשס"ב) עמ' 405–432. הסילוק מקדושת שבועות זוהה במפעל לחקר השירה והפיוט בגניזה על שם עזרא פליישר על פי כ"י ניו יורק, ספריית בית המדרש לרבנים Ms. 7609 (לשעבר ENA 3048.11). יש לציין כי במפעל לחקר השירה והפיוט בגניזה על שם עזרא פליישר יוחסו עוד כמה חלקי סילוקים לאבן אביתור ברמות שונות של דאיות. בעקבות אחד היהויים הללו עלה בידי להציע את קטע הסילוק המופיע להלן. קטעי סילוקים אחרים המיוחסים שם לאבן אביתור ראויים לבדיקה מעמיקה ונפרדת.

אפשר לדון בטיב המגעים בין שני המשוררים בתחנה מיוחדת זו של הסילוק, כיוון שהממצאים שבידינו היו חלקיים. בעיה מיוחדת התגלעה בסילוק לשחרית של יום הכיפורים, שכן סילוקו של אבן אביתור לקדושתא זו לא היה בידינו. אך ייתכן שבזכות מספר פרטים בסילוק של אבן גבירול ניתן למלא את החסר, ולו באופן חלקי ומשוער, ולעייין בחלק מסילוק שכמה וכמה סימנים מעידים עליו שהוא סילוקו של אבן אביתור לשחרית של יום הכיפורים.

ג

שריד מן הסילוק של אבן אביתור לשחרית של יום הכיפורים מצוי בכתב יד מן הגניזה שגישתי אליו התאפשרה בזכות השערות של פליישר שמצוי בו סילוק מאת אבן אביתור. נראה שפליישר נתקל בכתב יד זה בשעת מיון כתבי יד מן הגניזה ותייעודם ברשומות המפעל לחקר השירה והפיזוט בגניזה (כיום: על שם עזרא פליישר), וציין כי לדעתו מדובר בסילוק של המשורר הספרדי הקדום.

בעקבות זיהוי זה מצאתי כתב יד נוסף שמועתק בו חלק קטן מאותו הסילוק, ומכתב יד זה עלה חיזוק משמעותי להשערות של פליישר. מלבד חלק מן הסילוק מצויים בכתב יד נוסף זה, באותה כתיבה, שני רהיטים המפייטים שני חלקי פסוקים: 'ובידך', ו'ועתה אלהינו מודים אנחנו לך'. שני רהיטים אלה שייכים בבירור לסדרה ארוכה של רהיטים המפייטים את הפסוקים 'לך ה' הגדלה' וכו' (דה"א כט 11–13).²⁵ הרהיטים אינם חתומים, אך שייכותם לסדרת רהיטים לפסוקים אלה היא בעלת חשיבות לחקירתי. המשורר הראשון המוכר לנו שחיבר רהיטים לפסוקים אלה הוא אלעזר בירבי קליר, ומלבדו ידועים שני משוררים שנהגו כך: אבן אביתור והמשורר הצפון אפריקאי יהודה בן קוריש.²⁶

מחזור הרהיטים של הקלירי מצוי בידינו ככל הנראה במלואו, כך שהרהיטים המדוברים ודאי אינם שלו. את ייחוסם לבן קוריש אי אפשר לדחות כך, כיוון שרק מעטים מסדרת רהיטיו הארוכה הגיעה לידינו, אך מספר היבטים סגנוניים של הרהיטים המדוברים מחזקים את ההשערה שהם אינם שלו אלא של בן דורו האנדלוסי. אין זה המקום לדון ברהיטים במלואם, אך אציין בקצרה

25 הרהיטים הם 'ובידך אבן מכרית', ו'עתה אלהינו אתאנו'. שניהם מופיעים ברשומות המפעל לחקר השירה והפיזוט בגניזה על שם עזרא פליישר, בארבעה כתבי יד: כ"י קיימברידג', ספריית האוניברסיטה T-S NS 107.35; 38.2; T-S AS 121.194; כ"י ניו יורק, ספריית בית המדרש לרבנים Ms. 8015 (לשעבר ENA 3707.2). אף באחד מהם אין הרהיטים מופיעים בשלמותם.

26 לסדרת הרהיטים של הקלירי ראו: א' שייבר, 'פיזוט קלירי המובא ע"י קרקסאני', ד"ש לוינגר וא' שייבר (עורכים), גנוי קויפמן, א, בודפשט תש"ט, עמ' 3–35. לרהיטי בן קוריש לאותם פסוקים ראו: ח' בראדי, 'מטמני מסתרים', הצופה מארץ הגר, ב (תרע"ב), עמ' 63–83, פיזוט ד-י. רהיט נוסף פרסם מ' זולאי, ארץ-ישראל ופיזוטיה, בעריכת א' חזן, ירושלים תשנ"ה, עמ' 287–288. לדין מקיף יותר ראו: פליישר, יצירתו של אבן אביתור (לעיל הערה 3), עמ' 220–229.

שני מאפיינים כאלה. אחד הוא האליטרציות הדחוסות ברהיט 'ועתה אלהינו אתאנו'.²⁷ בין רהיטי בן קוריש המצויים בידינו אין ולו רהיט אחד כזה, ואילו אבן אביתור בנה כך כמה וכמה מרהיטי הסדרה.²⁸ למעשה השוואת הרהיט שלפנינו לרהיטים מרובי אליטרציות אחרים של אבן אביתור מאותה סדרה מעלה שבכולם נעשה שימוש בסדרות פעלים דומות מאוד.²⁹

מאפיין שני הוא השימוש המוגבר בצורה לשונית מיוחדת – חיזוק הפועל בשם הפועל, כגון 'ותבונתם לספל סכול' או 'אשר נכלו נכול'.³⁰ צורה זו מצויה אצל מספר משוררים שמנחם זולאי זיהה בשעתו כבני האסכולה הסעדיאנית, וזולאי עצמו העיד כי נראה שאביתור "'התאהב" ממש בסגנון זה, ואין לך פיוט מפיוטיו שלא תמצא בו דוגמא לכך'.³¹ מכאן שיש מקום להשערה מבוססת בדבר שייכות הרהיטים הללו לאבן אביתור, ומתבקשת מאלה ההשערה שהוא כתב גם את הסילוק המופיע באותו כתב יד, באותה כתיבה וכחלק מאותו טומוס.

אין בסילוק חתימת שם או כל סימן אחר שיכול לשייכו באופן מוחלט למורשתו של אבן אביתור, אך יש בו סימנים המחזקים השערה זו באופן משמעותי. בטור 11 בסילוק התייחס המחבר ל'מבחר משלשים וּשְׁנַיִם', קרי 32 נתיבות חוכמה שבהן נברא העולם על פי 'ספר יצירה' (א, א). כפי שהוכיח פליישר בשעתו, לא ידועים לנו פיוטים שתוכניהם כוללים התייחסות ל'ספר יצירה', ושנתחברו לפני תקופתו של רב סעדיה גאון, וככל הנראה גם לא לפני ימיהם אבן אביתור וכמה מבני זמנו, אשר אצלם מצויים תכנים כאלה בוודאות.³² על רקע זה יש לבחון את הסגנון הלשוני של הסילוק, שכולל ניסוחים פייטניים ארכאיים, כגון 'כָּנַם' (טור 18), 'לְמוֹ' (טור 29)

27 הרהיט כולו עשוי אליטרציות, כפי שניכר כבר בתחילתו: 'ועתה אלהינו אתאנו אפופים אגודים אצים אצלך / מאדירים מאמירים מודים אנחנו-נו' לך' וכן הלאה. נוסח זה על פי כ"י קיימברידג' T-S NS 38.2. כל הציטוטים מן הרהיטים מכאן והלאה מובאים מתוך כתב יד זה.

28 אין בכך כדי לגרוע ממוצקות התבניות ברהיטי בן קוריש. גם אצלו עשויים הרהיטים על פי סדר אלף-ביתי, שהוא לעיתים כפול ולעיתים כולל אפילו את הסימונות המקראיות ברהיטים אלה. אלא שהטורים ברהיטים אלה נוטים לאריכות ונמנעים מן האליטרציה. לעומת זאת אצל אבן אביתור האליטרציה היא מרכיב חשוב בכמה וכמה רהיטים כאלה.

29 למשל ברהיט שלפנינו וברהיט 'את אאמירה אאדירה' לאבן אביתור מופיעה סדרת פעלים וזה על פי סדר האלף-בית – ברהיט שכאן: 'מאדירים, מאמירים, מברכים, מבארים, מגדלים, מגבירים, וב'את אאמירה': 'אאמירה, אאדירה, אברכה, אבחנה, אגידה, אגדלה'. הפעלים הפותחים רהיטים אלה קשורים ישירות לרהיט של הקלירי למנחה של יום הכיפורים שאף הוא נפתח 'אאדירה אאמירה אסוחחה'. לנוסח רהיט זה ולנוסח 'את אאמירה אאדירה' לאבן אביתור ראו אתר 'מאגרים'. אותם פעלים עצמם חוזרים בפתח הסילוק למוסף של יום הכיפורים מאת אבן גבירול. ראו: שירי הקודש לאבן גבירול, מהדורת ירדן (לעיל הערה 10), עמ' 243.

30 שתי הדוגמאות לקוחות מן הרהיט 'ובידך אבח מכרית', על פי כ"י קיימברידג' T-S NS 38.2. בכ"י קיימברידג' T-S NS 107.35 מופיע גם הביטוי 'והשכל שכול'.

31 מ' זולאי, האסכולה הפייטנית של רב סעדיה גאון, ירושלים תשכ"ד, עמ' לד. לדיון מקיף בהיבט זה ובהיבטים אחרים של סגנונו הלשוני של אבן אביתור ראו: י' גרנט, 'חמש עשרה שירות: סדרת פיוטי שיר המעלות ליוסף אבן אביתור: מבואות ומהדורה ביקורתית מבוארת', עבודת מחקר מורחבת, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשס"א, עמ' 23–31.

32 פליישר, לקדמוניות (לעיל הערה 24), וראו בעיקר עמ' 420 והערה 53 שם.

ושימוש בווי"ו ההיפוך שאופייני לאסכולה הסעדיאנית (טורים 19, 22).³³ בין המשוררים הבתרא-סעדיאנים המוכרים לנו שהתייחסו ל'ספר יצירה' בפיוטיהם, אבן אביתור הוא המשורר שסגנון זה קרוב אליו ביותר. לבסוף קטע הסילוק שלפנינו כולל בתוכו את הכינוי 'אֵלָּךְ עַל כָּל אֵל' (טור 35), שמזוהה יותר מכול עם אבן אביתור.³⁴ מכלל סממנים אלה נראה שניתן לייחס, ולו מספק, את שבר הסילוק שלפנינו לאבן אביתור. הינה השריד מן הסילוק כפי שהוא עולה משני כתבי היד הנזכרים:

כְּן נְדִיבִי מָטָה מְנוּבָבִים מִנְצָ[.....] בְּאַרְקִים
כְּמוֹ שְׂרָפִי מַעְלָה מְסוּחָחִים מְסִלְסִלִי[ם שְׁמוֹ] בְּשַׁחְקִים
כְּן עֲנוֹי מָטָה מְעַנְדִּים מְעַשְׂרִים שְׁמוֹ בְּאַרְקִים
כְּמוֹ פִּלְאִי מַעְלָה מְפַצְחִים מְפָאֲרִים שְׁמוֹ בְּשַׁחְקִים
כְּן צְבָאִי מָטָה מְצַפְצָפִים מְצַדִּיקִים שְׁמוֹ בְּאַרְקִים 5
כְּמוֹ קְדוּשִׁי מַעְלָה מְקַשְׁטִים מְקַדִּישִׁים שְׁמוֹ בְּשַׁחְקִים
כְּן רְצוּיִי מָטָה מְרַחֲשִׁים[.....] שְׁמוֹ בְּאַרְקִים
כְּמוֹ שְׂבִיבִי מַעְלָה מְשַׁנְנִים[.....] שְׁמוֹ בְּשַׁחְקִים
כְּן תְּמִימִי מָטָה מְתַנְנִים[.....] שְׁמוֹ בְּאַרְקִים

בְּאַרְקִים / לֶךְ אֲדִיר אֵל[.....] קְדוּשָׁה 10
בְּמִבְחָר מְשֻׁלָּשִׁים וְשָׁנִים מְקוֹרְאֵי קְדוּשָׁה
[.....] לֶךְ שֵׁשׁ אֵל אֲכַתְרִיאֵל
וְאַתָּה קְדוֹשׁ יוֹשֵׁב בְּתִּי-הַלּוֹת יִשְׂרָאֵל

מקורות: כ"י פריז, אוסף מוצרי II 295.1 (טורים 16–23, 37–38), קרע מדף, קרוע באמצע, נוסח יסוד לטורים 16–34, 38–40; כ"י קיימברידג', ספריית האוניברסיטה T-S NS 38.2 (טורים 18–33, נוסח יסוד לטורים אלה, ב).

1 נדיבי מטה: מתפללים בשר ודם. והפיוט כולו נע בין תיאור המלאכים לתיאור בני האדם. מנובבים: מדברים, מלשון 'ניב'. בארקים: בארץ, על פי הארמית. השוו: יר' 11. 2 מסוחחים: משוחחים, מלשון 'סח'. 3 מענדים: מקשטים, קושרים עדי. 4 מפציחים: פוצחים פיהם בשירה. 7 מרחישים: אומרים, יוצרים רחש. 8 שביבי מעלה: כינוי למלאכים, העשויים אש. 11 במבחר משלשים ושנים: מתייחס כנראה ל-32 נתיבות חוכמה שבהן נברא העולם על פי ספר יצירה א, א (מהדורת היימן) [לעיל ביאור לטור 2 בסילוק של אבן גבירול], עמ' 59. אך הוראת הטור אינה מבוררת לגמרי. מקוראי קדושה: מוסב כנראה על המלאכים הקוראים לפני הקב"ה 'קדוש'. 12 שש: לא ידעתי פירוש, וייתכן שיש לתקן: שם. אכתריאל: שמו של הקב"ה הנזכר בבבלי, ברכות ז ע"א. 13 ואתה [...]: ישראל: תה' כב 4.

33 זולאי, האסכולה הפייטנית (לעיל הערה 31), עמ' לג.

34 על פי אתר 'מאגרים' כינוי זה מופיע בלא פחות מ-12 מפיוטי אבן אביתור הידועים לנו. כנגדם יש רק פיוטים ספורים של משוררים אחרים שיש בהם שימוש בכינוי זה.

- [....] שְׁמֵךְ מְשׁוּרֵר בְּלִחְשׁוֹ / הִתְהַלְלוּ בְּשֵׁם קִדְשׁוֹ
 15 [.....] בְּנוֹאֵם חֲזוֹן וְתִקְדְּשׁוּ / אֱלֹהִים דְּבַר [בְּקִדְשׁוֹ]
 [.....] א[.....] אלהים בְּקִדְ[.....]
 [טור 17 חסר]
 [..] וְזִרְעֵךְ קִדְשֶׁךָ קִדְשֶׁךָ כְּנֶם מְטִיף בְּלִחְשׁוֹ / חֲשֵׁף יְיָ אֶת זִרְעֵךְ קִדְשׁוֹ
 וְכֹס קִדְשֶׁךָ בְּאַרְבַּע מַחְנוֹת וְתִאֲשָׁשׁוּ / אֱלֹהִים יֵשֵׁב עַל כִּסֵּא קִדְשׁוֹ
 20 וְבוֹלֵךְ קִדְשֶׁךָ לְשִׁמְעַת מִיַּחַד פְּעָמִים / מִמַּעוֹן קִדְשֶׁךָ מִן הַשָּׁמַיִם
 חִילִים קְדוֹשִׁים שֵׁם לֶךְ מְקַדְּשִׁים / אֶל נַעֲרֶךָ בְּסוֹד קִדְשִׁים
 טִיכְסָתָּ מְטִיף וְחֻזָּה וְתִקְדְּשֶׁהוּ / כִּי אִישׁ אֱלֹהִים קְדוֹשׁ הוּא
 יִקְרָתָּ גוֹי קְדוֹשׁ הַיּוֹתֵם מִתְקַדְּשִׁים / וְהִתְקַדְּשֶׁתֶם וְהִיִּיתֶם קְדוֹשִׁים
 כִּילֵּלֶת שִׁבְט לִוִּי וְקִדְשֶׁתֶם מִשְׁבְּטֵי אֲמוֹנִי / לְוִיִּים הַמְּבִינִים לְכָל יֵשׁ-רָאֵל >הַמְקוֹדְשִׁים לִי
 25 לְמִשְׁרָתְךָ קִדְשֶׁתָּ כְהֻנִּים לְמַעַלָּה מֵהֶם / קְדוֹשִׁים יִהְיוּ לְאַלְהֵיהֶם
 מֵאֲזֻ קִדְשֶׁתָּ בְּכוֹרוֹתָ אֶל [פֻּדָּה] וְגוֹאֵל / הַקְדַּשְׁתִּי לִי כָּל בְּכוֹר בְּנֵי יִשְׂרָאֵל >
 נְזִירֵי יִשְׂרָאֵל קִדְשֶׁתָּ בְּקִדְשֶׁתָּ כְהֻנִּי / כָּל יָמֵי נְזִירוֹ קִדֵּשׁ הוּא לִי
 סְגוּלִים הַזֶּהִיר תִּקְדְּשׁוּ הַשְׁבַּת בְּמִילֵיכֶם / וְשִׁמְרָתֶם אֶת הַשְׁבַּת כִּי קִדֵּשׁ הוּא לָכֶם
 עֲרַכְתָּ לָמוֹ מוֹעֲדִים לְשֹׁלֵחַ בְּזֶה חוֹדֵשׁ / מוֹעֲדֵי יְיָ מְקַרְאֵי קִדֵּשׁ

23 מתקדשים] מקודשים א 24 כיללת] כללת א וקדשתם] [...] תו א ולויים] לויים א 25 למשרתך] לשרתך א 26 פודה] על פי א
 27 כקדושת] בקדושת א 28 סגולים] נכתב פעמיים ב והזרת] הזרת א והשבט] שבת א 29 חודש] חדש א

14 [שֵׁם] אולי: ארשת. משורר: כינוי לדוד המלך לפני הסיומת המקראית המובאת משיר. בלחשו: בדבריו. התהללו בשם קדשו: תה' קה 3. 15 בנואם חזון: בדברי נבואה. ותקדשו: אולי: וקידשת את בעל החזון, הנביא (השוו להלן טור 22). ואולי יש לנקד ותקדשו. אלהים דבר בקדשו: תה' ס 8. כתב היד לקוי בנקודה זו והשלמתי לפי הפסוק. 16 אלהים בקד[...]: ייתכן שהוא 'אלהים בקדש דרכך' (תה' עז 14). 18 כנם מטיף: כפי שאמר הנביא. חשף [...] קדשו: יש' נב 10. 19 וכס קודש: כיסא כבודו של הקב"ה. בארבע מחנות: נראה שאלה ארבע כיתות של מלאכים. השוו: 'ארבע כתות של מלאכי השרת מקלסין לפני הקדוש ברוך הוא' (פרקי דר' אליעזר ד מהדורות היגער (לעיל ביאור לטור 26 בסילוק של אבן גבירול), עמ' 91). אלהים [...] קדשו: תה' מז 9. 20 מיחדי פעמיים: המתפללים האומרים 'שמע ישראל' פעמיים ביום. ממעון [...] השמים: דב' כו 15. 21 חילים קדושים: המלאכים. אל [...] קדשים: תה' פט 8. 22 טיכסת: העמדת וייפית. מטיף וחזוה: נביא, והשוו לעיל טור 18. כי [...] הוא: מל"ב ד 9. 23 גוי קדוש: ישראל. והתקדשתם והייתם קדשים: וי' יא 44. 24 כיללת שבט: עיטרת, רוממת את שבט לוי. לויים [...] לוי: דה"ב לה 3. לויים: כך הנוסח בשני כתבי היד, אך בנוסח המסורה: 'ללויים'. המקודשים: כך הנוסח בשני כתבי היד, אך בנוסח המסורה: 'הקדושים'. 25 למשרתך] [...] מהם: שיעורו: קידשת את הכהנים בדרגה מעולה מהם (הלויים שנזכרו בטור הקודם). קדשים יהיו לאלהיהם: וי' כא 6. 26 אל פודה וגואל: כתב היד המשמש נוסח יסוד קרוע בנקודה זו והשלמתי לפי מקור א. הקדשתי [...] ישראל: במ' ג 13. בנני ישראל: כך בכתב היד, אך בנוסח המסורה: 'בישראל'. 27 נזירי ישרון: המתנזרים בישראל. כל [...] לוי: במ' ו 8. 28 סגולים: ישראל, הקרויים 'עם סגולה'. חזוה: במקור א נכתב 'הזרת', ונוסח זה נראה עדיף כיוון שהוא מתיישב עם לשון שאר הטורים. במיליכם: אולי כוונתו לקידוש הנאמר בפה. ושמרתם [...] לכם: שמ' לא 14. 29 מועדים שלשה: שלוש הרגלים. מועדי [...] קדש: וי' כג 4.

- 30 פֶּצֶת לְקֹדֶשׁ שָׁנָה יוֹבֵל לְחִיּוּלֵי חֲמוּשִׁים / וְקֹדֶשֶׁתָם אֶת שָׁנַת הַחֲמִשִּׁים
צִפְצֻפֶּת לְקֹדֶשׁ כָּלִי קֹדֶשׁ מְקוֹדָשִׁים / וְקֹדֶשֶׁתָם אֹתָם וְהָיוּ קֹדֶשׁ קֹדָשִׁים
קֶרְבָּנוֹת קֹדֶשֶׁת לְגֹזַע יִשְׂרָאֵל / הַקֹּדָשִׁים אֲשֶׁר יִקְדִּישׁוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל
רְשֻׁמֶת קֹדֶשִׁי מַעֲשֵׂרוֹת לְקָהָל קְדוֹשִׁים / מַעֲשֵׂר בָקָר וְצֹאן וּמַעֲשֵׂר קֹדָשִׁים
שָׁמֶן הַמִּשְׁחָה קֹדֶשֶׁת אֶל מַחֻלְלֵי / מִשְׁחַת קֹדֶשׁ [יְהִיָּה זֶה לִּי]
35 תְּרוּמָה קֹדֶשֶׁת אֶל רֶם עַל כָּל אֶל / אֶת קֹדֶשׁ[.....]
[.....] אִזּוּ לְמוֹ [..] קֹדֶשׁוֹ עוֹד עֶשֶׂר
[.....] טְהוֹרוֹת [..] פְּרוֹשׁוֹ[.....]

30 פצת] פצתה א 32 הקדשים [...] ישראל] וכל תרומה לכל קדשי ב' א

30 פצת: אמרת, ציווית. לחיילי חמושים: כינוי לישראל, על פי שמ' יג 18. וקדשתם [...] החמשים: וי' כה 10.
31 מקודשים: על פי הפסוק נראה שנושא הטור הוא כלי המקדש. וקדשת [...] קדשים: שמ' ל 29. 32 קרבנות: נראה
שהטור עוסק בקרבנות ישראל ('ישרי אל') במובנם הכללי, אף על פי שהפסוק בהמשך מתייחס רק לתרומה הניתנת
לכוהן. הקדשים [...] ישראל: שמ' כח 38; וי' כב 3. במקור א נכתב פסוק אחר: 'וכל תרומה לכל קדשי בני ישראל'
(במ' ה 9). 33 מעשר [...] קדשים: דה"ב לא 6. 34 אל מחוללי: כינוי לקב"ה. משחת [...] לי: שמ' ל 31. המשפט
מתחיל שם באזכור מפורש של השמן ('שמן משחת'), אך כיוון שמילה זו מופיעה בראש הטור, נראה שהמשורר ויתר
עליה כאן. יהיה זה לי: כתב היד קרוע, והשלמתי לפי הפסוק והחרו. 35 את קדש[...]: ייתכן שיש להשלים כאן 'את
קדשי בני ישראל', אך סיומת זו אינה מתיישבת עם ראשית הטור, שעוסקת בתרומות לקודש.

כמו בסילוקן של אבן גבירול שנדון לעיל, תכניו של סילוק זה מסורתיים לגמרי. חלקו הראשון
של שבר סילוק זה משווה את שירת המלאכים לשירת בני האדם המתפללים, זאת בהמשך למסורת
ארוכה של השוואות פייטניות כאלה, בעיקר בפיוטי יום הכיפורים. בסיומו של חלק זה מופיעה
חטיבה קצרה שממשיכה באותו נושא תוך ציון 32 נתיבות הפליאה המוכרות מ'ספר יצירה'.
בחטיבה הבאה של הסילוק – שאין לדעת אם היא משורשרת לקודמתה אם לאו – התמקד הפייטן
בהיבטים שונים של קודש וקדושה, והעמיד מחרזות דו-טוריות הנחתמות בסיומות מקראיות.
הדמיון לחלקים מסילוקן של אבן גבירול רב ועוד יידון להלן.

מרגע שהתברר כי סילוק זה שייך לקומפוזיציה שהכילה סדרת רהיטים מונומנטלית, אין
מקום רב לספק בשייכותו לקדושתא של יום הכיפורים, שכן מיצירתם של פייטנים מן התקופה
המזרחית המאוחרת והלאה נשמרו סדרות כאלה ליום הכיפורים באופן כמעט בלעדי.³⁵ אך באיזו
מתפילות היום שובץ הסילוק? על כך יש לענות בכמה מישורים, שאומנם אינם מצטברים לכדי
הוכחה חד-משמעית, אך עולה מהם השערה מבוססת. אין כל ספק שסדרת רהיטים מונומנטלית זו
נועדה לשחרית או למוסף, מפני שהחלק הקטן של הסילוק שבידינו מצביע על היותו חלק מסילוק
ארוך באופן יחסי – חלקו הראשון מבוסס על אקרוסטיכון א–ת מלא, וחלקו השלישי משלים אף

35 יוצאות מכלל זה סדרת הרהיטים המיוחדות לשבת ויושע וסדרת הדיברין לשבועות. לתיאור כללי של סדרות
אלה ראו: פליישר, שירת הקודש (לעיל הערה 1) עמ' 179–182.

הוא אקרוסטיכון כזה וממשיך הלאה לחתימת שם או שמא לאקרוסטיכון אלף-ביתי נוסף. לאורכו של הסילוק יש להוסיף את האורך המסתמן של סדרת רהיטי 'לך ה' הגדלה' – המופיעים כאמור באותו טומוס שבו מצוי חלק מהסילוק שלפנינו – וברור מכאן שכתבי היד הקרוצים מספקים הצצה לחלק קטן מיצירה רחבה ביותר. רוחב היריעה המסתמן כאן אופייני רק לקדושתאות שחרית ומוסף של יום הכיפורים, שבאופן מסורתי הן הארוכות ביותר בין הארבע שנכתבו ליום הצום. אם כן זהו סילוק של שחרית או של מוסף.

בשאלה אם הסילוק נועד לשחרית או למוסף עדות כתבי היד והנוסח אינה חד-משמעית. יש להתחיל את הדיון בכך ברהיטים לפסוק 'לך ה' הגדלה' המצויים בטומוס שבו מצוי אף שבר הסילוק שלפנינו. פליישר הוכיח בשעתו שאבן אביתור כתב שתי סדרות רהיטים לפסוקים אלה, האחת מסולסלת מחברתה. הוא הציע לראות בסדרה הפשוטה יותר חלק מן הקדושתא לשחרית, אך לא סיפק לכך תימוכין של ממש, ובעניין ייעודה המקורי של הסדרה השנייה לא ידע פליישר להכריע, והדבר אכן עוד דורש בירור מקיף.³⁶ כל עוד לא התברר ייעודן של סדרות הרהיטים, אי אפשר לכלול אותן בשיקולים המכריעים אם הסילוק שלפנינו נועד לשחרית או למוסף.³⁷

מתוכנו החלקי של הסילוק כפי שהובא לעיל אי אפשר כמובן להסיק כל מסקנה, שכן תכניו – שירת המלאכים וסוגי הקדושה השונים – רגילים לגמרי בסילוקים באשר הם. אך הזיקה הקיימת בין שבר סילוק זה ובין סילוקו השלם של אבן גבירול יש בה חיווק – אם כי לא הוכחה חותכת – להשערה שהסילוק החלקי שלפנינו הוא הראשון בשלשלת של סילוקים לשחרית, וזאת בהתאם לתופעה המוכרת שאבן אביתור קבע הלכות פיוט, ופייטני ספרד הלכו בעקבותיו. יש לציין כי זיקה דומה לסילוק של אבן אביתור מסתמנת בסילוק ספרדי נוסף לשחרית של יום הכיפורים, פרי עטו של יצחק אבן גיאת. הזיקה המדוברת היא קודם כול מבנית. כמו בטורים 18–37 בסילוק שלפנינו, כך בשני הסילוקים של משוררים אלה מצוי קטע ארוך שעשוי מחרוזות

36 ראו: פליישר, יצירתו של אבן אביתור (לעיל הערה 3), עמ' 214–216.

37 לכאורה ניתן היה להניח שרהיטים המפייטים פסוק כגון 'לך ה' הגדלה' ישתייכו דווקא לתפילת מוסף, כיוון שבתקופה הקלסית הוקדשה סדרת הרהיטים שבשחרית לפסוקי קריאת היום בפרשת אחרי מות. ואכן לאחרונה הוכיחו אליצור ורנד כי סדרת הרהיטים הקלירית 'לך ה' הגדלה' נועדה לקדושתא למוסף, ופירוט הראיות יופיע במהדורתם העתידית לפיוטי יום הכיפורים לקלירי. מיקום זה של הרהיטים עומד בניגוד להשערות הנהירה של פליישר שסדרה זו נועדה לשחרית. אם ביקש אבן אביתור ללכת בעקבות הקלירי ניתן היה להניח שאף רהיטיו שלו 'לך ה' הגדלה' נועדו למוסף. אך להשערה זו אין תמיכה משום כיוון אחר. יתרה מזו, נראה שאותה הלכה פייטנית של העמדת רהיטים לפרשת אחרי מות לא נהגה בספרד, כפי שניכר מסדרות הרהיטים של אבן גבירול, אבן גיאת ומשה אבן עזרא. מעדות המעמדות של משוררים אלה נראה דווקא שהקדושתא לשחרית יום הכיפורים נתפסה כמקום ראוי בהחלט לרהיטים המפייטים פסוק המנוני כגון 'לך ה' הגדלה'. לדברי פליישר על רהיטי הקלירי ראו: ע' פליישר, 'פיוט ותפילה ב"מחזור ארץ ישראל – קודקס הגניזה"', הנ"ל, תפילות הקבע בישראל בהתהוותן ובהתפתחותן, ב, בעריכת ש' אליצור וט' בארי, ירושלים תשע"ב, עמ' 1032 ובעיקר הערה 102 (נדפס לראשונה: קרית ספר, סג [תש"ן], וראו שם עמ' 222). בהמשך לכך ראו את הסדר הנכון של פיוטי קודקס הגניזה כפי שהעמידו י' יהלום, 'בחזרה ל"מחזור ארץ ישראל – קודקס הגניזה"', קרית ספר, סג (תש"ן), עמ' 189–197.

דו־טוריות הנחתמות בסיומת מקראית המחזיקה מילת מפתח או שורש חוזר. אצל אבן גבירול אלה טורים 111–159, שהמשורר הביא בהם רצף סיומות מקראיות החוזרות על המילים 'קדשו' ו'קדש', ואצל אבן גיאת זהו קטע ארוך שהמשורר הביא בו רצף סיומות מקראיות שיש בהן הטיה כלשהי של השורש שכ"ל. כך למשל בטורים אלה מפתחתה של אותה חטיבה בסילוק של אבן גיאת:

יִיגַע לֵב מִשְׁכִּיל לְדַעַת מְחַקֵּר מְקוֹם לוֹ וְהָדוּם / לָכֵן הַמִּשְׁכִּיל בָּעֵת הַהִיא יָדוּם
הַמִּשְׁכִּיל מִדַּעַת אֱלֹהִים חָדַל לְהִשְׁכִּיל / וְחוֹשֵׁף אֶמְרֵיו מִשְׁכִּיל
הַמִּשְׁכִּיל בְּדַעַת וּבִינָה כִּגֵּן רָטוּב / מִשְׁכִּיל עַל דְּבַר יִמְצָא טוֹב
הַמִּשְׁכִּיל עֵץ חַיִּים וְנִחְמַד לְהִשְׁכִּיל / וְזָמְרוּ מִשְׁכִּיל
מִשְׁכִּיל יָבִין כִּי נִפְלְאוֹת אֵל בְּהִתְגַּבֵּר / לֹא יוֹכֵל אִישׁ לְדַבֵּר³⁸

אם אכן יצא הסילוק שלפנינו מתחת ידו של אבן אביתור, ניתן לומר כי אבן גבירול ואבן גיאת לא חיקו את הדגם שלו באופן מוחלט אך בהחלט צעדו בעקבותיו. אבן גבירול קיבל עליו משימה מורכבת יותר מזו של אבן אביתור, שכן הוא לא הסתפק בסיומות מקראיות שכלולה בהן הטיה של השורש קד"ש אלא בחר רק סיומות שמופיעות בהן המילים 'קדש' או 'קדשו'. אבן גיאת בחר שורש אחר, אך במעשה השיר חיקה באופן קרוב יותר את אבן אביתור בהחליפו את החרוז בכל מחרוזת בהתאם לסיומת המקראית שבמרכזה עמדה הטיית השורש שכ"ל. גם הגמישות הריתמית אצל אבן גיאת, שנוצרת בהתאם לאורכה של הסיומת המקראית, קרובה יותר למלאכת השיר של אבן אביתור, בעוד אבן גבירול קירב את מרבית טוריו לריתמוס אחיד של ארבע או חמש הטעמות לכל טור בצמד הטורים. יש לציין בהבלטה שמבנה זה של מחרוזות דו־טוריות הנחתמות בפסוקים המכילים שורשים זהים מצוי אצל אבן גבירול ואבן גיאת אך ורק בסילוקיהם לשחרית. בסילוקיהם למוסף אין לכך רמז, והמגמה הסגנונית בהם נוטה בבירור לחזרתיות ולגיבוש צורני.³⁹ אם שני משוררים אלה פעלו לאורו של דגם שקדם להם, ייתכן מאוד שדגם זה עומד לפנינו, בחלקו, בדמות שבר הסילוק דלעיל.

עוד זיקה תוכנית הדוקה ניכרת בין הסילוק שלפנינו לסילוקו של אבן גבירול דווקא. בטורים 14–15 בסילוק שלפנינו העמיד המשורר שני צמדי טורים שבהם הקדים לסיומת המקראית את המונחים 'משורר' ו'בנואם חזון', המציינים את דוד המלך ואת אחד הנביאים בהתאמה. אזכור זה לא זכה להמשך או לפיתוח בסילוק שלפנינו, אך בסילוקו של אבן גבירול מבוססת עליו חטיבה שלמה. בטורים 112–118 בסילוק של אבן גבירול נע המשורר לסירוגין בין סיומות מספר תהילים לסיומות מספרי נביאים, ולכל סיומת כזו הקדים כינוי:

38 ראו לעיל הערה 6. הקטע המצוטט כאן מופיע במהדורת דויד במנותק מהסילוק שם. ראו: שירי אבן גיאת, מהדורת דויד (לעיל הערה 6), עמ' 335. באתר 'מאגרים' מופיע קטע זה במקומו הנכון, בשורות 53–62.

39 השוו לנוסח הסילוק של גבירול: שירי הקודש לאבן גבירול, מהדורת ירון (לעיל הערה 10), א, עמ' 243–246, ולנוסח סילוקו של אבן גיאת: שירי אבן גיאת, מהדורת דוד (שם), עמ' 112–114.

שְׁמוֹ קָדוֹשׁ כְּעֶנְיָן מְשׁוֹרֵר בְּרִחְשׁוֹ / וַיִּבְרָךְ כָּל בְּשָׂר שֶׁם קָדְשׁוֹ
 לְכֵן רוּחוֹ קָדוֹשׁ כְּעֶנְיָן חוֹזֶה בְּבִקְשׁוֹ / אֵיִה הַשֵּׁם בְּקִרְבּוֹ אֶת רוּחַ קָדְשׁוֹ
 מִכּוֹן כְּסָאוֹ קָדוֹשׁ כְּעֶנְיָן מְשׁוֹרֵר בְּדִרְשׁוֹ / אֱלֹהִים יָשֵׁב עַל כְּסֵא קָדְשׁוֹ
 115 הֵן זְרוּעוֹ קָדוֹשׁ כְּעֶנְיָן חוֹזֶה בְּאֶרְשׁוֹ / חֲשָׁף יְיָ אֶת זְרוּעַ קָדְשׁוֹ

על פי המקובל במערך השיקולים הפילולוגיים ניתן לשער שגרסה מורחבת זו של עיסוק במשורר ובחווה היא פיתוח והרחבה של הגרעין המצומצם המצוי בסילוק שלפנינו. גם כאן אין הוכחה חד־משמעית לייחוס הסילוק לאבן אביתור, אך יש חיזוק משמעותי שמצטרף לכל קודמיו.⁴⁰ אם כן ניתן להציע בזהירות הראויה שלפנינו קטע משמעותי מסילוקו של אבן אביתור לשחרית של יום הכיפורים, ושסילוק זה עמד לפני אבן גבירול בשעה שכתב את סילוקו שלו. זיהוי זה עשוי להוסיף לדינמי מידע חשוב, שכן מקטעים אלה של הסילוק לשחרית מאששים את מה שהסתמן מתוך סילוקיו האחרים של אבן אביתור ליום הכיפורים: מתברר כי אבן אביתור נטה לעירוב סגנונות בסילוקיו, וכי ביטוייה המובהקים והחזקים ביותר של נטייה זו עומד לפנינו בקדושתאותיו ליום הכיפורים. בקטע הסילוק שלפנינו ניכרות למעשה שתי השיטות של עירוב הסגנונות. הסירוג ניכר באי האחדות בשני המקטעים הללו – הראשון שבהם דחוס וחזרתי הרבה יותר מהמקטע שאחריו. שיטת ההתכה ניכרת אף היא, שכן המקטע השני (טורים 14–37) אומנם עשוי כדרשה על הקדושה, אך אין בו ויתור על משקל ועל ארגון אקרוסטיכוני, ועל כן אין הוא נע בחופשיות מוחלטת אלא בהתאם לעקרונות מארגנים ומרסנים. בקטע זה מתוך הסילוק ניכר מתח בין שתי הנטייות הסגנוניות שתוארו לעיל, ונראה שאבן אביתור שימר מתח זה בכל סילוקיו ליום הכיפורים. לאור הקטע מסילוקו של אבן אביתור לשחרית של יום הכיפורים מתבררת ביתר שאת הכרעתו הצורנית של אבן גבירול בסילוק שלו לאותה תפילה: הוא נסמך על קודמו בכך שמיזג בגוף הסילוק סגנונות שונים, לעיתים אפילו בתבניות שהיה בהן חיקוי של ממש לאלה של אבן אביתור. אך מעבר להמשכיות זו השוואת סילוקו השלם של אבן גבירול לקטע הסילוק של אבן אביתור מלמדת על הכרעה עצמאית של אבן גבירול, שעיקרה הגברת המתח והקצנתו. מהשוואת מקטעים מקבילים משני הסילוקים ניכרת נטייתו של אבן גבירול לקחת את חומריו של אבן אביתור ולסתתם ביתר שאת. הינה למשל כמה טורים מן המקטע בסילוק של אבן אביתור שמפייט את ההקשרים השונים של המילה (או השורש) 'קודש':

וְכֹכָב קֹדֶשׁ קֹדֶשׁ בְּאֶרֶב מַחְנוֹת וְתֹאשׁוֹ / אֱלֹהִים יָשֵׁב עַל כְּסֵא קָדְשׁוֹ
 20 וְבוֹלֵךְ קִדְשָׁת לְשִׁמְעַ מִיְּחַדִּי פְעָמִים / מִמְּעוֹן קָדְשָׁךְ מִן הַשָּׁמַיִם
 חֲלִילִים קְדוּשִׁים שֶׁם לָךְ מְקֻדְשִׁים / אֵל נֶעְרָץ בְּסוֹד קְדוּשִׁים

40 בעניין זה יש להעיר כי ה'משורר' המצוי כאן בשני הסילוקים מופיע גם בסילוקו של יהודה הלוי ליום הכיפורים הנזכר להלן. במרכז הסילוק תיאר הלוי את שלושת מחנות המלאכים, ובסוף תיאורו של כל אחד מן המחנות מובא פסוק מתהילים ולפניו הקדמה כגון 'ולוהם קרא משורר במקראי'. ראו: שירי הקודש ליהודה הלוי, מהדורת ירדן (לעיל הערה 5), עמ' 108, טור 50.

מחרוזות אלה אחוזות באקרוסטיכון, צמדי הטורים חורזים ביניהם, ובטור הראשון של כל צמד ניכרת אחידות משקלית של ארבע הטעמות כבדות. עם זאת משהו מן התנועה החופשית נותר כאן בעינו, כיוון שהמשורר עבר מפסוק לפסוק וארגן כל מחרוזת בהתאם לפסוק החותם אותה. תנועה חופשית זו ניכרת גם בכך שהדובר בטור 21 ממשיך כביכול את דבריו מן הטור הקודם ואומר כי החיילים מקדישים לאל 'שם', לאמור במקום שתואר בטור הקודם. לעומת מהלכים אלה, שיש בהם רציפות ודינמיות, המחרוזות המקבילות בסילוקן של אבן גבירול מסותות וסטיות במפגיע:

ושמונה בגדי כהונה קדש / כי כן נודע ועשית בגדי קדש
 וך שמן המשחה קדש / כי כן נזהר ועשית אתו שמן משחת קדש
 חמדת קטרת הסמים קדש / כי כן נחקק במתכנתה לא תעשו לכם קדש

3

את מקום החרוז תפסה כאן מילת קבע שחותמת כל טור ללא יוצא מן הכלל. כל הטורים הראשונים בכל מחרוזת אף שקולים באופן אחיד לגמרי ומחזיקים ארבע מילים בכל טור.⁴¹ נוסף על כך כל צמד טורים עוסק בעניין נפרד, ללא המשכיות כלשהי של משפט קודם או טור קודם. טורים אלה אינם יוצרים דרשה אלא מעין תנועה מעגלית סביב מילת מפתח אחת, תוך היאחזות תקיפה באקרוסטיכון ובמשקל.

לסיכום, על פי ממצאים אלה נראה שבקרב משוררי ספרד הראשונים היה הגיבוש הצורני של הסילוקים בקדושתאות יום הכיפורים בגדר חובה. כאמור שורשיה של תופעה זו עמוקים ורחוקים, אך נראה שרק בספרד הפך עיצוב צורני זה של הסילוק ליום הכיפורים כלל מחייב. עם זאת כפי שההשוואה בין אבן אביתור לאבן גבירול מלמדת, ניתן היה ליישם כלל זה בדרכים נרחבות או מצומצמות, ועל כן נראה שסיתותו המוגבר של הסילוק לאבן גבירול שנדפס לעיל לא היה רק תוצאה של אימוץ דגמים שעמדו לפניו כי אם פרי הכרעה אומנותית של המשורר עצמו.

שתי המסקנות הללו זוכות לחיזוק מעיון בהמשך גלגוליהם של הסילוקים בקדושתאות יום הכיפורים של משוררי ספרד: מצד אחד אין ביצירתם של משוררי ספרד סילוק ליום הכיפורים שאין בו אקרוסטיכון, חרוז, אליטרציות וחזרות תוכניות;⁴² מצד אחר אין עוד משורר ספרדי שהעמיד סילוק שהביא נטייה זו לקיצוניות כסילוקו של אבן גבירול. למשל סילוקו של משה אבן עזרא לשחרית של יום הכיפורים מתאפיין בפשטות יחסית, ועדיין כולו בנוי באקרוסטיכון, ובטורים רבים בו במקום חרוז סתם יש חזרות מרובות על מילות מפתח, כגון מלך ומשפט. סילוקו

41 הטור השני בכל מחרוזת הוא סיומת מקראית, וכאן לא ראה המשורר כל צורך לשמור על המשקל.

42 כך גם במרכזי פיוט שאימצו את הפואטיקה של הפיוט האנדלוסי, כגון פרובנס וצפון אפריקה. ראו למשל סילוקו של ר' יצחק השני: פיוט ר' יצחק השני, מהדורת ב' בר-תקוה, רמת גן תשנ"ו, עמ' 143–149. וכן ראו סילוקו של ר' שמעון בר צמח דוראן: שירתו של רבי שמעון בר צמח דוראן (הרשב"ץ), מהדורת א' בן-סעודן, ירושלים תשע"ב, עמ' 201–204.

של יהודה הלוי לשחרית של יום הכיפורים אף הוא עשוי באקרוסטיכון ובצמדי טורים חרוזים, אך מנגד הוא בעל אופי דרשני להפליא, כיוון שעיקרו תיאור מפורט ודינמי של שלוש הממשלות בעולם.⁴³ לבסוף ממורשתו של אברהם אבן עזרא אין בידינו סילוק לשחרית, אך סילוקו למנחה מזכיר במידת מה את הסילוק של אבן אביתור בכך שיש בו שילוב של אקרוסטיכון, חרוז ומשקל, ובכל זאת מהלכו דרשני מובהק.⁴⁴ סקירה חטופה זו מלמדת כי אבן אביתור ואבן גבירול הכריעו את הכף בבירור להגברת הגיבוש הצורני של הסילוקים, אך גם בתוך הכרעה כללית זו ניכרו שינויי טעם בין המשוררים השונים, ואיש ממשוררי ספרד לא הביא את סילוקיו לגבישיות העזה שמצויה בסילוק של אבן גבירול. היו אשר היו מניעיו של אבן גבירול לעצב כך את סילוקו, התוצאה של הכרעתו הפואטית מונחת כאן לפנינו במלואה: רצף מרהיב, קשה ומסתורי של מקטעי פיוט, גשר קוצני ומסותת בין עיקר הקדושתא ובין אמירת הקדושה.

ד"ר אריאל זינדר, החוג לספרות, אוניברסיטת תל אביב, ת.ד. 39040, רמת אביב, תל אביב 6997801
arieldov@tauex.tau.ac.il

43 לנוסח הנדפס של סילוקי משה אבן עזרא ויהודה הלוי ראו לעיל הערה 5.

44 הסילוק נפתח במילים 'אחד לבדו', ראו: שירי הקודש של אברהם אבן עזרא, ב, מהדורת י' לוי, ירושלים תש"ם, עמ' 115.

תקציר

הסילוק במעמד יום הכיפורים בפייטנות הספרדית: גילוי חדש ומשמעותו

מאת

אריאל זינדר

מאמר זה מציג לראשונה את הנוסח המלא של הסילוק שכתב ר' שלמה אבן גבירול לשחרית של יום הכיפורים. עד כה הודפס סילוק זה של אבן גבירול באופן חלקי ומקוטע, וחסרו בו לגמרי כ־25 שורות שיר. לאור ממצא חדש בכתב יד נדפס כאן הסילוק במלואו, על פי מספר מחזורים עתיקים ומקורות מן הגניזה הקהירית. הפיוט מורכב משבעה חלקים ומחזיק כ־170 שורות שיר, והוא מוצג בלוויית חילופי נוסח וביאור מקיף.

בהמשך המאמר מוצג גילוי נוסף: חלק מתוך סילוק ליום הכיפורים שניתן לייחסו במידה גבוהה של ודאות לקודמו של אבן גבירול, ר' יוסף אבן אביתור, ושיש סיבות טובות לשער שגם הוא נועד לתפילת שחרית. כאן אין מדובר בנוסח מלא אלא בקטע בלבד, אך גם בזה יש חידוש רב, שכן עד היום לא נודע כלל סילוק של אבן אביתור לתפילה זו.

לאור חשיפת נוסחיהם של סילוקים אלה נדון במאמר היבט מרכזי בפואטיקה שלהם – ריבוי סממני התבנית והארגון הצורני. היבט זה של הסילוקים מפתיע, כיוון שעל פי רוב נתפס הסילוק כפיוט נטול סממנים כאלה. בעקבות מחקריה האחרונים של שולמית אליצור על תולדות הקדושתא נחשפים שורשיה העתיקים של נטייה צורנית זו. כך מלבד התרומה להכרת נוסח הסילוק הספרדי המאמר מבהיר עיקרון מכונן בפואטיקה שלו.

ד"ר אריאל זינדר, החוג לספרות, אוניברסיטת תל אביב, ת.ד. 39040, רמת אביב, תל אביב 6997801
arieldov@tauex.tau.ac.il

ABSTRACT

THE *SILUQ* IN HEBREW LITURGICAL POETRY
FROM AL-ANDALUS: NEW DISCOVERIES

Ariel Zinder

All liturgical poets (*Payytanim*) of medieval Spain wrote large compilations of poems (*Qedushtaot*), to be performed during the service of the Day of Atonement. Over the years these elaborate poetic constructions fell apart, as editors of prayer books chose what to include. Sometimes these editors also shortened poems or changed their liturgical function. Modern scholarship seeks to re-assemble the original compilations and strives for a better understanding of these poems in their original context. The present article contributes to this effort in the form of a full and corrected edition of the long poem which ended the *Qedushta* written by Solomon ibn Gabirol for the morning service of the Day of Atonement. This poem, belonging to the genre of the *Siluq*, is made up of seven sections and more than 160 lines and is presented here based on several sources, with a full commentary. The edition of the poem presented here includes many corrections to previous publications, and a whole section, previously unknown.

A further discovery follows this first one in the form of a part of the *Siluq* for Yom Kippur most probably written by Ibn Gabirol's eminent predecessor, Yosef ibn Avitur. Here we do not possess a full version of the poem, but even the partial version is an important discovery, since this *Siluq* has remained completely unknown and unmentioned in both ancient prayerbooks and modern scholarship. Alongside these textual discoveries, the present article addresses one key poetic feature of these *Silugim*, namely, their highly formal structure. This formal setting seems surprising, given that the *Siluq* has usually been depicted as a free-verse form, verging on prose and dedicated to long narrative and rhetorical addresses. And yet, thanks to Shulamit Elizur's recent discussion of the ancient *Siluq*, we know that there have always been poets who formalized the *Siluq* in various ways. Therefore Ibn Avitur and Ibn Gabirol did not innovate so much as they enhanced an existent, if marginal, poetic tradition.